

Dr. NÉMEDI LAJOS főiskolai igazgató:

BESSENYEI GYÖRGY UTÓÉLETE

(I. 1772—1790)

Nemcsak az író élete és működése tartozik az irodalomtörténet kutatási körébe, hanem a hatása és az utóélete is. Az író monográfiája sem hagyhatja figyelmen kívül ezeket, még kevésbé az, aki egy korszak irodalmi életével mint folyamattal kíván foglalkozni.

A következőkben kísérletet teszek arra, hogy a Bessenyei György irodalmi működésével kapcsolatos emlékeket összegyűjtsem és feldolgozzam. Kik olvasták? mint vélekedtek róla? kikre hatott? mivel hatott kortársaira és utódaira? mit láttak benne? hogyan állítják be az irodalom folyamatába? hogyan alakul ki vele kapcsolatban az irodalmi közfelfogás? Ezek azok a kérdések, melyekre választ keresek.

Bessenyei utóélete nem halála után kezdődik el, hanem első műveinek megjelenésével. — Az idevonatkozó adatokat eddig még nem gyűjtötték össze hiánytalanul. Belohorszky Ferenc *A Bessenyei irodalom* c. füzetében kísérletet tett valami hasonlóra. [1] *A Bessenyei életére, munkásságára vonatkozó általános jellegű munkák és feljegyzések* c. részben 1788-tól 1872-ig összesen 26 adatot regisztrál, még hozzá elég pontatlanul. Ez a néhány adat legfeljebb kiindulópontul szolgálhat. Gálos Rezső monográfiájában [2] *Utóélete, irodalma* címen foglalkozik Bessenyeivel ebből a szempontból. A reformkorig terjedő időszakaszról két és fél oldalt ír. Igaz, hogy értékes életrajza más helyein sok idevonatkozó adatot feldolgoz. Ezeket én is átvettem. — Egyébként adataim nagyrésztéhez a korszak irodalmának éveken át tartó olvasgatása árán jutottam.

Egy nagy író utóéletének tanulmányozása az irodalmi élet ismeretéhez rendkívül tanulságos adalékokkal szolgálhat. Egy-egy irodalmi korszakban nemcsak az azokban biológiai értelemben élő írók játszanak szerepet, hanem rég letűnt korok nagyjai is. A felvilágosodás kora a magyar irodalomban elképzelhetetlen Apáczai, Gyöngyösi és Zrínyi nélkül. Nem véletlen, hogy az ő utóéletükről már jeles tanulmányok íródtak [3].

Bessenyei György utóéletének, emlékének a tanulmányozásától elősorban a reformkorig terjedő időnek irodalmi életére remélek adalékokat. Leginkább fényt tud talán vetni egy ilyen vizsgálat a magyar irodalomtörténeti köztudat kialakulásának folyamatára. Külön kisebb fejezetet szánok az új korszak kezdete tudata kialakulásának — természe-

tesen Bessenyeivel kapcsolatban. Ezzel fény derül a korszakhatár vitatott problémájára is.

A tanulmány megfogalmazása idején jelent meg Vargha Balázs szép gyűjteménye [4], mely a Csokonai- emlékeket teszi hozzáférhetőké, szintén lényegileg a múlt század negyvenes éveit. Bessenyeiről ilyen gazdag anyagot nem lehetne összeállítani, bár a kevesebbet sem lenne érdektelen ebben a formában is kiadni. Vargha Balázs gyűjteménye mindenesetre feljogosított arra — úgy érzem —, hogy a Bessenyeire vonatkozó dokumentumokból, költői levelekből, cikkekből a megszokottnál talán bővebben idézzek, és ne elégedjek meg a sokszor elég nehezen megközelíthető forrásokra való hivatkozással.

Anyagom együtt van 1872-ig, tehát az *Ágis tragédiája* megjelenésének százéves évfordulójáig, a tulajdonképpeni filológiai és történelmi kutatás megindulásáig. Ebben az első részben az 1790-ig terjedő korszakot tárgyalom, de a nagy nemzeti felbuzdulás éve már egy másik tanulmányba kerül át.

I.

1772—1783

Bessenyei György 17 évig élt Bécsben, állandó összeköttetésben az udvari körökkel. Személyes kapcsolatban állt magával Mária Teréziával. Neki ajánlotta az *Ágis tragédiáját* és kérésére református létére katolikus hitbuzgalmi műveket is lefordított magyarra. — Az udvarban két emberről tudunk, akik határozottan támogatták a testőrt, majd a protestáns egyházak ágensét. Az egyik Kollár Ádám, az udvari könyvtár igazgatója, a másik pedig Grass Frigyes bárónő, a királynő bizalmasa, komornája.

Bessenyei Györgyről mint íróról csaknem a legelső hírek éppen Mária Teréziának és Kollár Ádámnak levélváltásából származnak. A királynő nyugtalankodik amiatt, hogy Bessenyei *A Szent Tamás Apostol* előszavában őt túlságosan dicsőíti [5]. Fél, hogy ezt hízelgésre találják magyarázni. Aggodalmát azonban eloszlatja Kollár azzal, hogy Bessenyei csak a szíve érzéseit mondja itt ki, távol áll tőle a hízelkedésnek minden szándéka. — Kevéssel előbb az *Ágis* ajánlása ügyében is a magyarul tudó Kollárnak kell véleményt mondani a műről, mielőtt a királynő hajlandó elvállalni az ajánlást. Grassné gondoskodik arról, hogy a vélemény kedvező legyen, de Kollár különben is sokkal értelmesebb ember annál, semminthogy fel ne ismerje az ifjú testőr törekvéseinek komoly jellegét a magyar irodalom akkori körülményei között [6].

Grassné és Kollár Bessenyeihez fűződő kapcsolatairól nincs sok adatunk, de a kevésből is világos, hogy alkalmas időben mondott véleményük döntő módon befolyásolta az író sorsát. Az udvari könyvtár-igazgató, aki tanügyi kérdésekkel is behatóan foglalkozott, írói fejlődésére is hatással lehetett.

Bessenyeinek a megjelenés idejét tekintve nem az *Ágis* a legelső műve, hanem a *Hunyadi László tragédiája*. Ezt Beleznay Miklósnénak,

atyai barátja feleségének ajánlja. A reformátusok művelt és nagytekintélyű vezető emberének, Beleznay Miklósnak a környezete tehát az a magyar kör, melyhez Bessenyei indulása idején bátran fordulhat. Törekvéseit megértik, ha gondolatait nem is mindenben. 1773-ban ez a református nemesi társaság érzelmileg egyelőre még közelebb kerül Bessenyeihez, mikor a testőrségből kilépve ágensi minőségben viszi a protestáns ügyeket a szavára szívesen hajló királynőnél. Irónknak ágensi minőségben való elismertetése volt az az „igen kedves válasz”, melyet Generális Beleznay Miklós... hozza felekezetének az udvartól. Kazinczy apját annyira fellelkesíti ez a hír, hogy két fiával azonnal útrakél Buggyiba, nevenapján köszönteni a generálist [7].

Kazinczy talán itt látja is Bessenyeit; az érdeklődő fiatalember valószínűleg kézbekapja a testőr legelső műveit. Feltehető, hogy a művelt, az irodalom iránt később is élénken érdeklődő Beleznayné ajándékozza meg velük Kazinczyt. Arra mindenestre van adatunk, hogy Beleznayné továbbra is olvasója Bessenyei műveinek. Mikor Kazinczy a *Der Amerikaner* magyar fordítását, mint második elmeművét elküldi neki, így válaszol: „Ifjúi idejéhez képest, a közjóra született nemes elméjének remek munkáját annyival kedvesebben vettem, mivel előbb német nyelven kezemen megfordulván, olvastam is.” [8].

Protestáns főnemesi és közép-nemesi körök kezébe jutnak el tehát legelőbb Bessenyei művei. Ő maga, vagy a bátyja küldözgetik el ismerőseiknek, barátainak a példányokat. Ez volt egyelőre ebben a körben a könyvterjesztésnek egyik főmódja... Bessenyei Sándor már 1772. szeptember 11-én megküldi Radvánszky János Zólyom megyei alispánnak öccse „gyenge elméjének zsenyéjét”: „*Hunyadi Lászlót* küldöm neked, amelyből egyebet nem tanulhatsz te, hanem talán egy-két tiszaháti szót. Ha a szívedet nem esmérnéd, annak némely részit belőle alkalmasint kivehetnéd.” [9]. A művelt és irodalom pártoló Radvánszky, kinek radványi kastélya később is találkozóhelye volt a protestáns irodalmi és közéleti férfiaknak, megköszöni a küldeményt és a drámai próbálkozás úttörő jelentőségére utal: „Öcséd uradnak böcsös könyvével való kedveskedésedet, minő kedvességgel vettem, azt a magyar nyelvhez különös tekintetemből is sajtódhatod... Ohajtanám, hogy ezzel többé (nyilván „többi”) magyaroknak írásra ösztön adattatnék.”

Bessenyei közvetlen baráti körét Bécsben és itthon testőrök, vagy hozzájuk közelálló nemes urak és pálosrendi szerzetesek alkotják. Ők értenek meg legtöbbet nagy barátjuk törekvéseiből és töprengéseiből, de ez a legtöbb korántsem jelent mindent. Mégis az ő verseik, nyilatkozataik képezik az első komolyabb visszhangot Bessenyei műveire és gondolataira.

Jelentősége miatt, kora miatt is először Orczy Lőrincet kell megemlítenünk. Egyik rokona, Orczy Antal testőr kedvéért sokszor felkeresi az öreg generális a Fischer von Erlach alkotta testőrpalotát, s megismerkedik az író Bessenyeivel. Már 1772 első napjaiban, még mielőtt Bessenyei első nagy művei megjelenének, versben válaszol a testőr versére [10]. Ebből az is kicsendül, hogy Orczy bizonyos vezéri szerepet tulajdonít magának a magyar irodalmi törekvések megindításában:

Irod, a tudományt kitetted célodnak,
Az igaz, nemes vér ösztöne munkádnak.
Jól indultál! Haszna lesz fáradságodnak,
Akarod, vezére leszek utaidnak.

Logikusan következik ez a magatartás abból a nyilatkozatból, melyet alig 7 évvel ezelőtt Orczy Barkótyz Ferenc esztergomi érsekhez intézett írásában tett [11]: „Megvallom Hercegségednek, én egész célom az volt, ezen zavart írásomban, miképpen felébreszthetném nemzetünket írásra. Mert meg kell vallani, sok tudós emberünk van, de félénk...” —Orczy munkáit nem adta ki, azok csak kevés barátaihoz jutottak el egyelőre. De most örömmel csatlakozik a nála sokkal fiatalabb testörökhöz. Valahogyan megérzi, hogy egész irodalmi életünk fellendülése remélhető a Bécsben támadt szellemi pezsgésből. „Még fenntartom reménységemet, hogy a jelenvaló idő is honnan-onnan egy Gyöngyösit elkövet, ki a hazánk nyelvit szeretőknek Parnasszus hegyére utat mutat.” Így a Bessenyeihez intézett első költői levele végén.

Orczy jól ismeri a francia, az angol és a német felvilágosodás sok fontos művét. Ezek azonban csak módosították, de alapjában nem változtatták meg keresztény világképét. Ezért nem is érti meg ifjú barátjának egyre kételkedőbb gondolatait. Szerinte az isten nem is a tudományt szánta az ember céljának, hanem a kötelességteljesítést. „Elég nagy tudomány, ha jól tudunk élni...”, s egyáltalán kevés az, „amit ember elméje megfoghat”. A fiatalembert kioktató hang egyre határozottabbá válik, amint Bessenyei olvasmányai és élettapasztalatai alapján egyre mélyebben és hathatósabban fürkészi a lét titkait. A „vallás iránt habozó írásait” ezzel küldi vissza neki a generális [12]:

Térj meg jó barátom! e sok vizsgálásból,
Semmi haszon nem jön reád e munkából,
Mojzsés könyve nélkül világ setétben áll.
Ennél jobb vezetőt halandó nem talál.

Azt javasolja, térjen haza Bessenyei Bécsből az Alföldre. Bécsben úgy sincs becse „a magyar okosnak”. Itthon aztán gazdálkodjék és ne feszegetse a mindenség titkait:

Dícsérd így Istened kisdéd vacsoránál,
Nyugodj el csendesen szőlődnek lábánál,
Mondván csak susogva Sálem királyával,
Be kicsiny az ember mély tudományával.

(Kevés idő múlva a tanács első részét kénytelen lesz megfogadni Bessenyei, de a gondolkodásról sohasem tud majd leszokni. Az Alföld csendjében még csak egyre közelebb kerül az angol és francia materialisták szemléletéhez.)

Egy dologért irigyli Orczy a bécsi magyarokat, a daliás fiatal testöröket: távol a hazától gyakran összejönnek szíves baráti beszélgetésre.

„Írigylem sorsát jó barátaimnak, amikor nálam nélkül összeütközvén, történetből oly helyre veszik magukat, hol a világi etikának szorosabb reguláit mellőzvé, egyedül a szívnek, édes vágyódásának általadják magokat s azt a kiirthatatlan édességet hörpölik, mely a tiszta barátság-
nak gyökeréből folydogál” [13].

A baráti érzés, a barátság kultusza a legnemesebb emberi vonása Bessenyei kapcsolatainak. Pártfogoltja, Laczka János, írja róla, hogy megváltván a gárdától, külön lakást vett magának: „igen kevés, de jó-szívű barátokat tartott, akik őtet néha meglátogatták” [14]. A XVIII. század második felének arculatához hozzátartozik egész Európában a baráti érzés kultusza. Különösen a német irodalom bővelkedik e nemes emberi érzélem megéneklésében. De a világirodalmi példák mellé méltán sorakozik fel Bessenyei György társasága.

„Szívünknek érzési fűzzék szárnyainkat, Barátság élessze mozgó ajakinkat.” E szavakkal fordul Bessenyei 1772 elején Barcsai kapitányhoz [15]. Magánosság veszi körül a zajló császárvárosban is, de barátjára gondolva, szíve most az egyszer nyugodt, nem vérzik.

A szív kebelemben édesdeden érez,
Megnyugodt most egyszer s belülről nem vérez.
Nézek, ülök, írok. Rólad gondolkodom.
Magamon, másokon titkon álmétkodom.

Barcsai inti filozófus barátját, hogy olykor a világi örömeket se vesse meg: „Azért kedves Gyurim, ne vegyed rossz néven, Hogyha azt javaslom, hogy határod légyen, . . . Jó néha Lorenzo társaival lenni, Jó olykor szép szűzzel lenni s táncba menni. Jó gyakran a lelket földre szállítani. . .” — Bessenyei a maga számára nem igen tudja hasznosítani a jó tanácsot, de azért sok örömet kíván barátjának. Hiszen az emberek nem egyformák, a „a humor” különböz egymástól, ki ebben, ki abban találja meg örömét: „De, mindazonáltal egymást szerethetjük.”

Az Orczynál felvilágosultabb Barcsai nem sokat törődik közös barátjuk filozófiai töprenkedéseivel. Fenti tanácsait is csak a barátság sugallta neki: „Nem szabok én törvényt, hanem a barátság Azt írja, hogy olykor hasznos a mulatság. „Köztük nem világnézeti, hanem temperamentumbeli különbség van csak. De ha Bessenyei eltökélte magát a műzsák szolgálatára és így akar nemzetének hasznára lenni, ezzel az elmélyedő gondolkodással vagy szomorúsággal, mely a filozófusok sajátja, Barcsai szívesen küldi ehhez a szép hivatáshoz biztató szavait:

De ha néked tetszik borostyán-koszorú,
Mivel bölcsődet is a Műzsák rengették,
Es első póládat Nimfák kötözgették,
Ha szolgálni kívánsz szegény nemzetednek,
Kérlek, temjénezzél egyedül ezeknek.
Kövesd munkáidban Linus testvéreit,
Kik lanttal fogták el emberek szíveit.

Barcsai századának felfogását követve, azt tanácsolja barátjának, hogy „szép ének-szónál” vezesse haszonra nemzetét: a költészetnek az a hivatása, hogy utat készítsen a nyomósabb tudományoknak. Tudomással birván Bessenyei dráma-terveiről, egyenesen arra ösztönzi, hogy tragédiái után írjon vígjátékokat.

Ha Attila s Buda szomorú játékát
Már elkészítetted Comusok hajlékát,
Olykor örvendeztesd Thalia kedvével
S a tréfás gyermekek szép nevetésével.
Megládd majd Tiszának bundás szomszédait,
Hogy fogják nevetni világ bolondjait,
Es a kis mesterek furcsa majmosságát,
Kik követni szokták franciák hívságát.

A katonáskodó Barcsai Bán-keszén kapja kézhez Bessenyei 1772-ben megjelent első műveit. Tisztában van azzal, hogy ezzel fordulat állt be a magyar szellemi életben, valami új kezdődött el: „...Örömmel nézem a szép tudományoknak ily szerencsés vándorlását, melyek egyszer égtanyánk alá hozván őket, közöttünk is mulatnak, nyelvünkön szólnak és nemzetünkkel nyájaskodnak.” Egy kevéssel később a nyit-
rai mustra-piacon éri utol Bessenyeinek újabb levele, éppen akkor, midőn barátjáról álmodik vagy álmodozik. Jellegzetes kép ez a testőr-
íróról, kinek nagy nemzetnevelő hivatást tulajdonít az élesszemű barát: „Láttalak, Gyuri, az őrszobában felébredni és a német derekaljról fel-
ugorván *Lukánust* fényes tarsolyodból kihúzni; láttalak a sanyaru életű Cató halálának olvasására acélban, sisakban öltözni és a budai Sz. Gott-
hárd kösziklájára felülvén, onnét a Duna és a Tisza között való népeket Keve nyelvén tanítani. . . Csak fudd meg azért hangos sípodat, s ébreszd fel zsibbadt érzékenységeinket. . .” A Vág partjára is azért hívja Bécs-
ből barátját, hogy ott együtt, kardjukat szelíd juharfára függesztve, verseket írjanak: „Hadd hallják Szajjának tudós nemzetei, Minket is szívelnek Párnássus szüzei.”

A *Lukánus*-fordítás szép ajánlásából tudjuk, hogy erre éppen Barcsai biztatta az író: „... ezt is a te kinszerető tanácsolásodból inkább mint önnön indulatomból cselekedtem”, vallja meg Bessenyei, címek, rangok említése nélkül egyszerűen barátjának címezvén az ajánló, bevezető sorokat. A magyar irodalom felemelését célzó közös igyekezetüknek méltó emléke ez a fordítás. Bessenyei különös gonddal foglalkozott vele, mint maga írja, ezerszer igazította, helyesnek tartván a baráti tanácsot: „Mikor *Lukanus*-nak fordítását nékem annyira javaslottad, nem kételkedsz vala már akkor benne, hogy magyar nyelvünk egyedül pompájával és méltóságával emelkedhetik fel, azért adtál előmbe egy oly római polgárt és poétát, kinek lángoló elméje a régi emberségnek s vitézi nagy indulatoknak dicsőségét ezer nemzetek veszedelmei közt festette. . .”

Bessenyei német nyelvű munkájának, a *Die Geschäfte der Einsam-*

keit-nak függelékeként francia nyelvű levélváltást közöl közte és meg nem nevezett vagy csak kezdőbetűkkel jelzett ismeretlenek között. Ezek egyike bizonyára francia, s van olyan levél, melyet Kassáról kelteznek. Amíg valami szerencsés véletlen fényt nem derít e levelezők személyére, azt hiszem, kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy Besseneyi ezeket az 1775 és 1777 közé eső leveleket mind maga írta, hogy ebben a formában a maga életéről, sorsáról, betegségéről közölhessen adatokat olvasóival, és saját műveiről is elmondhassa vitatkozó formában a maga véleményét. Ezt a feltevést támasztja alá az a körülmény is, hogy a levelek mind körülbelül egyforma, nem egészen korrekt franciasággal vannak írva, egy kéz műveinek látszanak.

De van Bessenyeinek ebben az időben a keleti országrészből, Kassa környékéről valóságos látogatója is, ki levélben és személyesen is felkeresi, ha nincs is szerencséje találkozni vele. Ez pedig a fiatal Kazinczy Ferenc, a sárospataki kollégium másik nagy diákja. — Kazinczyból a szülei mindenáron író akartak idő előtt faragni. Egy gyenge földrajz-könyv-kompiláció után anyja megint csak unszolja, hogy írjon, vagyis fordítson valamit. A fiatal fiú maga is úgy gondolja, hogy első kísérletének kudarc után, ezzel magának és az atyja „kedves árnyékának” tartozik. Bessenyei nem volt ismeretlen előtte, hiszen Bugyiban megkaphatta néhány munkáját. Sárospatakon is figyelemmel kísérték a volt kollégiumi diák és a protestáns ügy bajnoka irodalmi tevékenységét. Kazinczy egy társánál, talán éppen Szathmáry Mózesnél, a könyvtárosnál, meglátta a *Der Amerikaner* egy példányát, lefordította és megmutatta büszkén az anyjának. Szilágyi Márton professzor is helybenhagyta a választást és a fordítást meg is igazította. Így az két évvel a névtelenül megjelent eredeti után, 1776-ban Kassán napvilágot látott *Az amerikai Podocz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése* címen [16].

Kazinczy természetesen tudta ki a szerző. Elöljáró beszédében nem nevezi meg, csak „egy fő Magyar Cavallier” szüleményének mondja a munkát, melynek az ifjú fordító szerint „nem a neven s híren való kapdosás, hanem a közjóra és kivált az Isten dicsőségére célzó buzgóság” volt egyedüli célja. De 1776 végén, december 10-én Sárospatakról levelet ír Bécsbe és beszámol fordításáról magának a tekintélyes szerzőnek. Pédányt még nem küld a fordításból. Sajnos, ez a Kazinczy-levél elveszett, s csak Bessenyei válaszát bírjuk. „Bizodalmas drága Nagy Jó Uram”-nak titulálja a gyerekembert, dicséri emberi szívének nemes indulatait és biztatja a szív hajlandóságainak követésére [17].

Még 1777 tavaszán András nagybátyjával Bécsbe is eljut Kazinczy, és felkeresi a távolról tisztelt nagy férfiút. Nem találja otthon, de pasztellben festett képe előtt levelet ír neki. Nem idézzük a *Pályám Emlékezete* idevonatkozó részletét [18], mert az idős Kazinczy véleményét tükrözi, már megmásítva, eltorzítva azt a tiszteletet, melyet az ifjú még töretlenül érezhetett a nagy író iránt. Ez a tisztelet sem jelenti azt, mint Szauder megállapítja [19], mintha Kazinczy Bessenyei tanítványává vált volna. Példáján buzdukt fel, de mint író más elveket vallott és más gyakorlatot követett. Élete során többször került emberi

közelségbe Bessenyeivel, igenis volt idő, midőn mesterének vallotta. Lényegesen befolyásolta a Bessenyeiről kialakuló irodalmi köztudatot, sokat foglalkozott életével és műveivel, sokszor alig palástolván vele szemben a gúnyt és a lenézést. Kettőjük viszonya a kor irodalomtörténetének egyik igen érdekes problémája. Részleteire a maguk helyén igyekszünk rávilágítani.

1773 után Bessenyei felekezetének ügyeit képviseli a szavára hajló királynőnél, nem valamiféle felekezeti elfogultság, hanem éppen a felvilágosodás, a tolerancia jegyében. Ezért nem meglepő az a meleg baráti kapcsolat, mely a protestáns ágenst katolikus papi személyekhez, elsősorban pálosrendi szerzetesekhez fűzi. Egyiküknek, Szluha Demeternek, testvére, Ignác, testtörtársa Bessenyeinek, együtt jár vele Olaszországban. Az ő révén látogat el írónk az ősi páloskolostorba, Máriavölgybe, s barátkozik meg annak lakóival. A pálosok művelt és a magyar irodalom iránt érdeklődő emberek, akik szívesen kerülnek kapcsolatba a testőrrel, majd ágcnssal. Éppen Szluha Demeter már 1771-ben latin verset intéz Bessenyeihez. Dícséri szándékát, hogy a haza diszét tudománnyal akarja növelni [20].

Anyoson kívül, kiről később még részletesebben kell szólnunk, Kreskay Imre az a pálosok közül, ki a legközelebbi kapcsolatba kerül írónkkal, s kinek határozott véleményét bírjuk egyes Bessenyei művekről. Anyos küldi meg neki a *Hunyadi Jánost* és *A filozófust*. Kreskay a kor szokásához híven, ebben is hasonlóan Bessenyeihez, költői levélben mondja el barátjának gondolatait, első részletesebb kritikáját adván Bessenyei két munkájának [21]:

E mellett egy kedves ajándékot adtál,
Midőn két könyvecskét kezembe juttattál.
Hunyadi Jánosnak egyik szól éltéről,
Egy filozófusnak másik szerelméről.
Józan mulatságot ábrázol magában,
Tetszetős főképen Lilisz mátkájában.
Ott is, hol Kónyinak huratlan lantjával
Kötődik, nem bosszant unalmas tréfával.
Nyughatatlan Pontyi festi személyében
Az agg természetet együgyűségében.
Nézzed az ifjabb kort kiesebb képében,
Vidám Angélika elevenségében.
Vitéz Hunyadinak festi erkölceit,
Amaz és példákra ajánlja tetteit.
Én ugyan itt amott olyasba akadtam,
Melynek egy két szavát jóvá nem hagyhattam.
Mint: hogy Bonfiniust mondja pajtásának.
Nagy érdeme rövid históriájának,
De meg kell engednünk ily apró gáncsokat.

A Kónyival való kötődés még sokaknak szemet szúr majd, s mások jobban megszólják ezért Bessenyeit. Érdekes az is, hogy Pontyi alakja

mindjárt magára vonja a figyelmet. — Hogy Bonfinival kapcsolatban mit kifogásol Kreskay, aligha tudnók megmondani. Annál világosabb a pálos szerzetes aggódása Bessenyei filozófiai eszmefuttatásainak szabad szárnyalása miatt.

Ő maga is le akarta fordítani Pope híres tankölteményét. De észrevette, hogy már elkészett, meglátván Bessenyei munkáját:

Örültem főképpen, hogy annak munkája,
Kinek nemzetünknél tetszetős Múzsája.
Ki szép verseivel gyakran ékesíti
Hazáját és anya nyelvét díszesíti.
Ertem Bessenyei Györgyöt e versemben,
Kinek sok érdemét hálálom elmémben.
De vajha nagy esze némelyre ne futna,
Dicséretnek nagyobb érdemére jutna.
Itten kételkedik, ottan mindent tagad,
Már Hobbes, már Locke, Voltérhez ragad.
De húzzuk fel elménk színes kárpitjait,
Nézzük az együgyű igazság útjait.
Jobb az Igazságban üdvösséges rabság,
Mint az újságokban tévelygő szabadság.

Vannak tehát sokkal veszedelmesebb pajtásai is Bessenyeinek, mint a jámbor humanista Bonfini. Jól látják ezt a szelíd paulinus atyák, s bár a maguk számára az üdvösséges rabságot választják és helytelenítik barátjuk újságokban tévelygő szabadságát, szoros barátságban maradnak vele. Kreskay leírja egy költői levélben, mint néz Pesten az épp ott tartózkodó Bessenyei ablakára, mint emeli már-már kezét köszöntésre, de őt ott nem látván, *A holmi* c. könyvével beszélget el helyette.

Bessenyei rendkívül sokra becsülte ezt a baráti kört, megnyugvást talált benne, éppen akkor, midőn a saját felekezete támadt ellene. Egyszersmind igazolását látta az őszinte emberi vonzalomban élete egyik központi gondolatának, a toleranciának, a felekezeti békességnek. Ezidőtájt, 1778—79-ben állíttatja össze máig kiadatlan kéziratát, *Tolerancia* c. könyvecskéjét! — Az emberségnek tisztelete és a meleg baráti szívek utáni vágyódás csap ki Kreskay Imréhez intézett költői leveléből, mely túl a paulinusok szándékán, az ő kapcsolatuk mélyebb emberi értelmét is megvilágítja. Azért is iktatjuk ide egy részletét:

Oh Paulinusok! Szelíd nemes Papok!
Mért ne becsülnének magok Kálvinusok?
Csak szeretettedben ne félj megtartani:
Nem jó Emberségnek a Hittel ártani...
Boldog idők ezek. Talán nyugodalmát
Elhosszabb Hazánknak fedezvén fájdalmát,
Végre az Emberek egymásra esmérnek,
S külön nevek miatt fegyverre nem kelnek.

Valld meg, hogy ezeket a Tudomány szüli,
S nem a vetélkedés, mely az Embert öli...
Alig várom azon szempillantásokat,
Hogy megént érezzem jó társaságokat.

A paulinosok közül Ányos Pál jutott leginkább emberi közelségbe Bessenyeihez. 1778 őszétől a következő év őszéig váltanak költői leveleket [22]. Irónk életében igen válságos és mozgalmas korszak ez. Az ágensségnak vége, a tervezett Hazafiúi Társaság ügye függőben, Beleznay bizalmából is kiesik. Viszont ekkor jelennek meg nevezetes röpiratai, s hogy Bécsben maradhasson, ekkor szánja rá magát az áttérésre. A súlyos lelki válságokkal küzdő paulinus költő baráti közlödése és megértő szíve sokat jelentett ebben az időben Bessenyeinek.

Ányosnak Kreskay Imre 1778 nyarán küldi meg a *Bessenyei György Társasága* című kiadványt. A költő ezt mint irodalmi életünk jelentős eseményét ünnepli és július 12-én kelt költői levelében Orczyt, Barcsait és Bessenyeit mint az irodalmi megújulás bajnokait dicsőíti, messze megelőzve ezzel valamennyi kortársát:

A magyar íróknak gyullaszt serénsége,
Kik tollával újul nyelvünk ékessége...
Ággott Orczyt látom mint a sast ifjadni...
Kapitány Barcsai futva megy Tarnára...
Tovább Bessenyei lantján csodálkozom,
S versszerző lelkének szívemmel áldozom!
Kérkedhetik Tisza ilyen szülöttjével,
Ki oly nyájasan él Parnassus népével.

Ányos a kötet hatására verseit küldi el Bécsbe a volt testőrnék. Ezt a levelet nem ismerjük, de igen Bessenyei válaszát. Ő is verset küld néhány jó tanáccsal és azzal a megjegyzéssel: „Vegye jó szívvel tisztelendő atyaságod verseit egy oly református felebarátjának, ki csak azért, hogy valaki hitin nincsen, senkihez sem idegen, és Atyaságodnak is tisztelője.”

A közös célra törekvő írók *barátsága felülemelkedik* a felekezeti perpatvaron. Így érzi ezt a felvilágosodás jegyében Bessenyei, s ebben a szellemben válaszol neki a szerzetes:

... barátság!...
Ez az az istenség, amely erejével,
Által hat egeket nyájos tegzével...
Im, addig is tehát, míg szembe láthatlak,
S míg a hív barátok nyelvén szólíthatlak,
E kis istenemet küldöm el számodra;
Kérlek, hogy szívesen vedd bé szállásodra!

A következő levélváltásban Bessenyei valamelyik elmélkedő versét küldi meg a paulinusnak, s ez arra szintén elmélkedéssel válaszol

a környezet döntő hatásáról az ember fejlődésére. — 1779 első hónapjaiban Ányos konkrétabb irodalmi kérdésekről ír barátjának. Igazán sajnálhatjuk, hogy éppen ez a levél megint elveszett, vagy eddig még nem került elő. Bessenyei március 8-án kelt válaszából tudunk meg annyit, hogy Haller László *Telemachus*-áról is szó eshetett Ányos levelében. Ami ennél is lényegesebb, Ányos, úgy látszik, nemzeti eposz írására ösztönözte barátját. Bessenyei felvilágosítja: „Kénszeríteni láttatol, hogy Magyar Vitézi dolgokról egy Poémát írjak. Késő jársz, már ezt Mátyás király győzedelmeiről megírtam, de mi haszna, ha a nemes Censura kinyomatását meg nem engedi.”

Bessenyei láthatólag örül, hogy irodalmi kérdésekről vitatkozhatik egy hozzáértő baráttal. Jelzi Ányosnak, hogy húsvétig néhány munkája ki fog jönni, majd újra visszatér a Haller-kérdésre. Munkamódszerére is ebben az érdekes prózai levélben tér ki: „Úgy vedd fel azonban, hogy én minden munkáimat oly sebességgel írom, mint a levelet, mert nyughatatlan vagyok, ha dolgozom. Bánom, hogy hosszas igazittatásokat nem tehetek, mert már ebben ámbár sokat próbáltam és barátimtól is kérettetem, békességes türesemre nem hozhatom magamat, több az, hogy hibáimat látom, gyakran, melyeket mégis meghagyok. Megmondom néked, ha munkáim kijönnek, hol és melyik részbe dolgoztam igyekezettel.”

Most március 30-áról Ányos levelét bírjuk. Ebben a világ szépségeinek és dicsőségének múlandóságáról elmélkedik. Bizonyára nem ez a levél az, melyre Bessenyei április 25-én válaszol, hanem ismét egy közbeeső, mely elveszett. A volt testőr barátja fiatalságával hasonlítja össze az ő delelőre jutott életét s biztatja: „Élj, írd, örülj, szeress a kilenc szüzekkel, Társalkodván a szép szívű emberekkel, Nemzedetnek sípját fújd te is Budáról, Mennyei hangoddal hazádnak dolgáról.”

Az ifjúság elvesztésén búsongó barátnak még aznap válaszol Budáról a saját bánatával, saját lázongó szívével küzdő szerzetes:

Ne könyvezz, barátom, mosolygó élteden,
Midőn tavasz magát rajzolta képeden...
Igaz, lerepültél ifjúság karjáról,
Hol adódat szedted Páfos oltáráról,
S eltávozván bécsi sziget kert partjáról.
Nem szívsz lélekzetet Phryne ajakáról.
De még nemes tüzed lángal kebeledben,
Febus szüzeivel mosolyog szívedben;
S borostyánod addig zöldellik fejedben,
Míg Ágis hívével nyögni fog versedben!

Bessenyeinek éppen most nagyon jól esik a vigasztalás és a dicséret is. Elegen támadják, elég csalódásban volt része. Ányos barátsága és megértő szíve egyik legszebb, legmeghatóbb lírai megnyilatkozását fakasztja tolláról, de megint nem versben, hanem prózában! „Szívemre bocsátottam tüzedet Pál, melyet mint új Prometheus az egekből loptál, és ismét elevenségre hozattam általa. Köszönd, hogy az emberi ter-

mészet kicsiny hivalkodás, s magának hízelkedő gyengeség nélkül nem lehet, különben bennem ez bizonyosan nem találtatna, és verseid hiába volnának. De látod, mely jó dolog az a hivalkodás és gyengeség, hol a szomorú tudomány és mélység szerencsétlenít, noha naggyá téssen. — Elj, biztasd fáradt életemet, — mondj szépet igazság helyett, és kevesebb lesz fájdalmom. Tudnod kell úgy is, hogy a valóság mindenütt szomorít, és csak szín gyönyörködtet bennünket mindenben.”

Ányos őszintén örül, hogy sikerült barátját megvigasztalni s már április 30-án felkeresi újabb költői levelével Budáról a Bugyin időző Bessenyeit. Sokkal jobban ismeri azonban, hogysem elhinné, hogy a filozófusnak sokáig nyugta legyen „űző gondolataitól.”

De tudom, rövid lesz szíved nyájassága,
Megszomorít ismét véred bágyodtsága,
S elsüllyesztvén elméd mélységes nagysága,
Felvesz karjaira Jung szomorúsága. . .
Mindent öszve futol tudomány szárnyain. . .
De mit nyersz végtére mély gondolatiddal?
Csatába jön szíved bús indulatiddal. —
S Gellért tetejére ülvén musáiddal,
Jajgatol Hunyadi s Buda játékidal. . .

Ez a „szomorúság” nem teljesen a mai értelmében veendő a szónak. Bessenyei maga egy helyen szinte egyértelmű kifejezéseként használja a „belső szomorúságot” az elmélkedéssel. A *holmi* V. fejezetében olvassuk: „Csak az az egy haszna van talán elmélkedésemnek vagy inkább belső szomorúságomnak, hogy indulataimat cselekedettel nem követem. . .” A *filozófus* ajánló levelében is arról van szó, hogy az író: . . . „a sok viszontagság, tanulás szomorúvá” tette. — Ányos is azzal vigasztalja barátját, hogy a sors végzése teszi egyik embert víggá, a másikat elmélkedően szomorúvá. Ez elől a végzet elől nem térhet ki a halandó. De a barátság szent érzése összeköti és felemeli a szíveket: „Eljünk mi a barátság boldogságával! nem esmértem még ennél tisztább gyönyörűséget. . .”

Kevéssel ezelőtt Ányos még Orczyt, Barcsait és Bessenyeit üdvözölte mint a magyar irodalom megújítóit. Most, a Bessenyeivel folytatott levélváltás után, saját magát is odasorolja a sokszor meg nem is értett úttörők közé. A barátság a szép emberi érzés, amely összeköti emberileg az egy célra törekvőket. Ányos is így ír egy mondatában a barátság boldogságáról és mindjárt közös írói hivatásukról: „mondjuk meg magyarjainknak, mi a szép! éreztessük vélek, ha erővel elfordulnak is tőlünk! — lesz idő, hogy önként jönnék karjaink közé. Akkor, barátom, akkor fog a tisztább nap mosolyogni. . .”

A sebzett szívűeknek csak a költészet hozhat igazán vigasztalást. „Miért ne lehetnénk mi is oly boldogok Apollo társaságába, — ha csakugyan a szív tehet egy halandót szerencséssé?” — így fejezi be utolsó előtti költői levelét Ányos Bessenyeihez, néhány prózában írt, de verseinél költőibb mondattal. — Az utolsó levél már akkor keresi fel Besse-

nyeit, amikor az kényszerűségből áttért a katolikus vallásra. A barátok közül talán Anyos jutott legközelebb szívéhez, ő értette meg az érzelm oldaláról barátja vívódásait. De most az áttérést mégis mint az igaz hithez való megtérést ünnepli egy sokat átélt filozófus esetében:

Mennyi változások egy ember kedvében,
Ki, noha filozof, tűz, villám eszében,
Mégis szüntelen nyög titkos keservében,
Míg az igaz hitnek nem nyugszik ölében.

Ezekután igazán nem vehetjük rossz néven Bessenyei többi katolikus barátjától, hogy diadallal köszöntötték áttérését. Ime, a filozófus, elmének sok hánykódása után végre mégis belátta, hogy az egyedül üdvözítő katolikus anyaszentegyház kebelében találhatja meg nyugodalmát és boldogságát! Hogy Bessenyei lelkében mi ment végbe, azt majd sok év múlva Kazinczy írja le a valósághoz hűen.

Bessenyei 1779. augusztus 16-án tért át. A bécsi latin nyelvű hivatalos újság, az *Ephemerides Vindobonenses* már augusztus 20-án hírt ad az eseményről, valószínűleg hivatalos forrásból [23]. A lap kiemeli, hogy Bessenyei írói munkásságával hírt szerzett hazájában és most katolizált. Az udvarban tehát jelentőséget tulajdonítottak ennek az áttérésnek. — A hír szárnyra kél s hamarosan eljut a barátokhoz. Kreskay Imre Horányi Eleknek újságolja el, mert már nem tudja magában tartani:

Barátom! nagy újság; s mert magamba nem fér,
Közlöm veled: Kedves Bessenyeink megtér.
Lásd itt a tudomány drága szép gyümölcsét,
S a Mennyei győző ihletét, erkölcsét.

Egy másik helyen még világosabban fejezi ki magát a verselgető paulinus:

... megtért Bessenyei,
Napfényre derültek bokros kétségei,
Elmúltak a mesés ígéknek jelei,
Midőn a valóra felnyíltak szemei.

Az örvendezők között van Révai Miklós is, ki még majd nevezetes szerepet fog vállalni Bessenyei gondolatainak terjesztésében. Ő egyenesen „vak eretnekség”-ről beszél, melynek „hitetlen hályoga múlt s nem vet tiszta szemének homált.”

Gondolhatni viszont, hogy a reformátusok körében nem keltett ekkora örömet a hír, hogy a volt ágens, aki a királynőnél szinte áttérése napjáig hiven közbenjárt üldözött hitsorsosai érdekében, egyszerre csak áttért. Az ilyen áttérések nem tartoztak persze a ritkaságok közé akkoriban. Különösen a katonaságnál és Bécsben voltak kitéve a csábításnak és a térítő szándéknak a protestáns ifjak. Rhédei Ferenc ref. egyházkerületi főgondnok katona fiáról is hasonló hírek kezdtek 1780

elején terjedni Debrecenben. Szilágyi Sámuel szuperintendens előtt levélben mentegetőzik az apa [24]. Igaz, a fiát csábították, de az áttérés híre költött. „Nagy próbákat is állott (ti. a fia), még Grassné előtt is, de Bessenyei is missionariuskodott véle, akit ugyan alkalmasint kifizetett: és a többiekre nézve is úgy állotta a sárt, amint ott akármelyikünk cselekedett volna.”

Elgondolhatjuk, hogy Bessenyeinek, akit éppen nem a katolikus hitigazságok vittek a római egyház kebelébe, milyen nehezére eshetett, hogy áttérése után — úgy látszik Grassné biztatására — még mások megtérítésén is munkálkodnia kellett. — Ebben a tekintetben Kazinczy jól a lelkébe látott Bessenyeinek és megértette tettét. Nincs szó arról, mintha lenézéssel szólna áttéréséről. Sok más dologban nem értett vele egyet, de a kényszerből való áttérésről nem volt gúnyos szava. Kazinczy ősei között is van valaki, Kazinczy Péter, aki csak vallásváltoztatással tudja magát megmenteni a Rákóczi szabadságharcában való részvétel miatt. Igaz, hogy hamarosan megint sikerül visszatérnie ősei vallására. Kazinczy jól ismeri ezt a családi történetet és talán ez is befolyásolja az ilyenféle áttéréseknek megítélésében.

1803-ban, március 28-án a hírhejt nyéki Németh János szájából hallja Bessenyei áttérésének történetét s rögtön le is jegyzi [25]. A Martinovics-per fővádlója 1779-ben éppen Beleznay Miklós „fiscalisa s secretariusus” volt, s így Bessenyei áttérését elsősorban azzal hozza kapcsolatba most annyi évek múltán, hogy az írónak ekkorra megromlott a viszonya a generalissal, ez nem adott neki tovább anyagi támogatást s azt javasolta Bessenyeinek, hogy jöjjön le a Tiszahátra Bécsből. Ekkor aztán engedett az író Grassné rábeszélésének és áttért. — Így jegyzi le Kazinczy a hallottakat. Még igazabb és tömörebb egy sokkal későbbi megjegyzése Nyomárky József ügyvédnek írt levelében [26]. Arról van szó, hogy a katolikus hitre áttérők esetében nem szabad könnyen ítélni, ismerni kell a körülményeket. Kazinczy talán saját ősére gondol, de példának mégis inkább a testőröket hozza fel: „Barcsai és Bessenyei literatoraink a Gárdánál levitásból így szólának: sem ezt nem hiszem, sem amazt. Ezért bántanak, azért visznek. Ergo.”

* * *

Az irodalomtörténetet ekkor írói életrajz-gyűjtemények képviselik nálunk is és a szomszéd Ausztriában nem különben. Báróczi és Bessenyei neve, irodalmi működése, mindjárt pályájuk elején hivatalos regisztrálást nyer. Horányi Elek 1775-ben jelenteti meg *Memoria Hungarorum* [27] című életrajzgyűjteményét és már ismerteti a fiatal testőrök első műveit. Tőle származik az a sokáig kísértő téves adat, hogy Bessenyei György Abaúj megyében született. Különböztet, hogy szabad óráit a hazai nyelv művelésére fordította és már eddig néhány kiváló munkát jelentetett meg. A művek felsorolásában a valóságnak is megfelelően első helyre teszi a *Hunyadi László tragédiáját*. Ezt követi az *Argyis* (így!) *Tragédiája*, *A szent apostol Tamás és az Embernek próbája*.

Bécsben már akkor elkezdődik az a folyamat, mely egy sajátos, területi elveken alapuló „osztrák”, összbírodalmi „hazaszeretetet” kíván kialakítani a tarka népességű ország szellemi összetartására. Ilyen szemszögből a magyar testőrök irodalmi működése részét képezi az osztrák tudományos életnek. De Luca Ignác bécsi egyetemi tanár írói életrajzgyűjteményében [28] már 1777-ben ott szerepelnek Báróczi és Bessenyei, pedig ez a gyűjtemény „a tudós Ausztria” címet viseli. Adattait De Luca egyébként Horányi műveiből veszi át. Nála is Abaúj megyében születik Bessenyei. Születési évét nem adja meg, mint ahogyan erre a nehéz feladatra Horányi sem vállalkozik. A néhány sor életrajz után ugyanannak a négy műnek a felsorolása következik, ami már Horányinál megtalálható, holott az azóta eltelt időben már újabb Bessenyei-művek is megjelentek.

2.

Az 1772-es korszakhatár és Bessenyei felléptének jelentősége a kortársak tudatában

Irodalomtörténetírásunknak régóta általánosan elfogadott tétele, hogy az új magyar irodalom 1772-ben, Bessenyei György *Agis*-ának megjelenésével kezdődik. Ez a választóvonal a régi és az új magyarság között. Nyilvánvaló, hogy helytelen volna egészen mereven felfogni ezt a dátumot, hiszen a társadalmi történés folyamata nem ismer átmenet, előkészítés nélküli ugrást. 1772-ben sem jelezte nálunk harangzúgás új korszak eljöttét. Az akkor élő emberek, írók és tudósok tudatában is csak lassan alakul ki a változás, a korszakváltás érzete. Pontos dátumot nem is állapítanak meg sokáig, de nagyjából a hetvenes esztendőök közepére teszik valami újnak a lassúmegjelenését. Bessenyei maga is így érzi ezt s többször így nyilatkozik erről. Kortársai az ő szemlélyével csak egy bizonyos idő múlva hozzák kapcsolatba az új megjelenését s akkor sem egyedül ő szerepel mint egy új korszak hírnöke, hanem a testőrírók, különösen a triumvirátus. Báróczi, Barcsai és Bessenyei.

Néhány adattal érdemes lesz ebben az összefüggésben is rámutatni irodalomtörténeti köztudatunk alakulására. Előljáróban pedig annyit jegyezzünk még meg, hogy az az új, az a fellendülés, amit a kortársak a hetvenes évek közepétől észlelni vélnek irodalmunkban, szellemi életünkben, korántsem egyszerűen a felvilágosodás jelentkezése nálunk. A felvilágosodás előhullámai egyrészt már sokkal előbb elérnek hozzánk, irodalmi életünket pedig most sem csak a felvilágosodás eszméi termékenyítik meg, viszik előre, hanem pl. a felvilágosodástól ugyan nem függetlenül nálunk is egyre erősebben jelentkező nemzeti érzés, nemzeti öntudat, a nemzeti nyelv szeretete. Ebben az érzésben egységes a kor, ebben egyek a felvilágosodás filozófiájának hívei és ellenfelei is.

Egy katolikus írócsoport már a hatvanas évek derekán úgy látja, hogy Barkóczy Ferenc egri püspök, majd esztergomi érsek pártfogása

révén „... ékesb virágokkal kezde tündöklenni a válogatott szép és bölcs tudományoknak nemes külömbisége és külömb-külobb féle nemessége, sőt fel hajnalott alkonyodni kezdő anyai nyelvünknek dicsősége, örvendetesebb tekintetre vidámula egész országunk színe.” Ha egyéb nem, Dévay Andrásnak [29] barokk mondata bizonyára figyelmeztetne arra, hogy ezt az itt leírt hajnalhasadást ne tévesszük össze a felvilágosodás terjedésével.

— Annyi bizonyos, hogy Barkóczy a kor többi katolikus főpapjaihoz képest magyar érzésű. Apja Rákóczi Ferenc tábornoka volt! Fejér Antal verse [30] neki tulajdonítja 1761-ben a testőrző sereg felállítását és kiemeli: a hazafiak nagyra tartják, „hogy nyelvünk szeretet”. Orczy Lőrinc egyenesen arról ír, hogy őt a főpap a mezőkövesdi forrásnál együtt sétálván, biztatta a magyar nyelven való írásra [31]. A már egyszer idézett prózai elmélkedést Orczy szintén Barkóczyhoz címezi. — Orczy verseinek a kiadója, Révai Miklós is Barkóczy magyar érzését és anyanyelve iránti buzgóságát emeli ki: csak sajnálható, hogy korai halála miatt az ő biztatására megindult szellemi elevenség megszünt [32]. — Hogy a Bessenyei korszakához való átmenetet még teljesebbé tegyük, említsük meg, hogy a hetvenes években oly nagyra becsült *Telemakhust*, Haller László Fénelon-fordítását is Barkóczy adta ki előbb Kassán, majd az általa alapított nyomdában, Egerben.

Tordai Sámuel erdélyi református pap jól-rosszul lefordítja 1772-ben a német Gellertnek akkoriban sokat olvasott regényét: *Das Leben der schwedischen Gräfin von G.* [33]. A fordítás előtt érdekes és értékes elmefuttatást közöl hazánk művelődési állapotairól. Bessenyei gondolatsorának nem egy elemét elmondja itt, ha nem is olyan teljességgel és átütő erővel. „Már régtől fogva vádoltatik, sőt gyaláztatik a mi magyar nemzetünk azért, hogy a könyvek olvasására nem sok kedve vagyon: legalább bizonyos is az, hogy arra még eddig nincsen olyan közönséges hajlandósága, mint más pallérozott nemzetnek...” Így kezdi el és boncolgatja az elmaradottság okait. Örömmel teszi azonban hozzá, hogy a legutóbbi időben mintha változás állott volna be. „Úgy tetszik — állapítja meg. — hogy már egy néhány esztendőktől fogva közönségesebb virtusa kezd lenni a magyaroknak a jó könyvek olvasására való szíves indulat! És úgy tetszik, hogy már egy néhány esztendőktől fogva a mi tudósaink szorgalmasabban írnak, mivel az ő könyveik szorgalmasabb olvasókat találnak!”

Egyelőre elég kevés jele van még a változásnak, de kétségtelenül van. Orczy szinte már panaszkodik írja Barkóczynak egy költői levélben:

Egy szóval, ha miben van is fogatkozás,
E részről méltatlan a panaszkodás,
Ellepte világot a jó s hibás írás,
Könyv elég van, szinte nehéz a választás.

Hogy is ne volna így, mikor most mindenki egyszerre író akar lenni. Kicsit rosszalólag, nem minden szeretetreméltóság nélkül, dohogva állapítja ezt meg a generális:

Most is hogy ezt írom, Barát, Piarista,
Király, Pap, Katona, Borbély, Botanista,
Doctor, Predicator, Mester, Patvarista,
Bába, Szakács, Kovács lett mind Concipista!

Nemcsak és nem is elsősorban magyar viszonyokra gondol Orczy, de azért az európai nagy fellendülés nem marad hatás nélkül nálunk sem. A regények, a „románsok falkája” hozzánk is eljött, és ezzel szaporodott a szép nem „elme takarmánya.”

Ez a nyugatról jövő „elmetakarmány” ébreszti nálunk is a szellemeket, szervez szélesebb olvasótábort. A felvilágosodást egy kevéssel előttünk befogadó és német nemzeti öntudatra ébredő Bécsben a hetvenes évek közepén kezdik el nemzeti küldetésüket teljesíteni a testőrök. Nem szervezett irodalmi társaság ez, de a célok közösek és ebben egynek érzik magukat. Bessenyei tudja a legjobban, hogy mi megy végbe most bennük és általuk. Barcsainak írja 1776-ban a *Lukanus*-fordítás ajánlásában: „Nem tudom micsoda bódog vagy bódogtalan történetek okozzák hazánkba, hogy amikor más idegen nyelveknek vizsgálások miatt nemzetünknek anyanyelvét felejtünk kellene, annak tanulásába és felemelésébe legnagyobb tüzzel éppen akkor fáradozunk.”

Megindult tehát a nemzeti nyelv felemeléséért vívott harc. Ezt érzik az írók Erdély havasaitól a bécsi testőrpalotáig. A magyarság rálépett a modern értelemben vett nemzetté-válás útjára, a kultúra terén is fel akar emelkedni az első sorába.

1776-ban Mária Terézia a nagyszombati egyetemet orvosi fakultással kibővítve Budára helyezi át. Mátyás palotája helyén áll a tudományok legfőbb csarnoka, így újítja meg a magyar kard dicsőségét a magyar tudomány! A kortársak közül számosan versben és prózában ünneplik ezt a kétségtelenül fontos kultúrpolitikai eseményt, bár ennek előnyös hatásai csak később mutatkozhattak meg. Az egyetem még sokáig nem a magyar nyelvű tudomány fellegvára, hanem a latiné és a németé. Az egykorú szemlélők mindezt nem láthatták s ezért az egész magyar kulturális élet megújulását remélik a budai egyetemtől és dicsőítik a kegyes királynő nagy tettét.

De Cserey Lőrinc is, ki egész terjedelmes „háláló beszéd”-et ír erre az alkalomra, úgy látja, hogy az egyetemnek nem elkezdenie kell valamit, hanem eredményesen továbbvinni egy már megindult folyamatot: a magyar tudományos életben a régtől kívánt nagy változás már beállott: „De megszűnhetnek már ez iránt való panaszaink is; hány szép munkák nem jöttek világ szeme elejébe nyelvünkön? hányan nem mutatták meg, hogy a tudományoknak legnehezebb szavait is lehet nyelvünkön kifejezni, mi oltától fogva felújultak hazánkban a tudományok; s mely szép alkalmatosság nem nyílik most újra is a Budai Fő Tanoló Helyen ebbéli ohajtozásaink teljesedésére. . .”

Nem idézzük itt az egyetem Budára való áthelyezését ünneplő verseket Barcsai, Anyos és mások tollából, csak arra emlékeztetünk, hogy maga Bessenyei is azokat a nagy nemzeti feladatokat, melyeket

később a tudományos akadémiára ruház át, a *Magyarság* megírásakor még a budai Universitáshoz kapcsolódva szeretné megoldani.

1777-ben keletkeznek az egyetemet ünneplő versek és ugyanebben az évben lát napvilágot a *Ratio Educationis*, a magyar nevelésügy első modern szabályozása. Kétségtől mentesen ennek is nagy jelentőséget tulajdonítottak az egykorúak. A körülötte kialakult nagy harc elég széles rétegek figyelmét felkeltette a művelődésügy iránt. Ebben a kérdésben most kezdődött el a küzdelem a nemzet és Bécs között. Bessenyei maga sok mindenben egyetértett a *Rationalis* és a *Magyarságban* buzdit is: „Legyen új tanulás-módja, fogadjuk el.” De éppen ez a nem magyar érdekektől sugallt tanügyi szabályozás döbbeneti rá arra, hogy a művelődésügy, az iskola politikai kérdéssé vált. „Most volna egyszer ideje a magyarságot emelni”, írja a *Magyarságban*, mert szeretné, ha kortársai is megértenék az idő sürgető szavát. — Bessenyei maga tehát 1777—78-tól kezdve érzi tudatosan, hogy tenni kell valamit a magyar nemzet felemeléséért: ez az idő, a kor sürgető parancsa.

A hetvenes évek végén az egyetemtől és a tanügyi szabályozástól függetlenül is egyre határozottabbá válnak a megállapítások: a magyar irodalom és tudomány megújult, illetve, hogy néhány évvel ezelőtt megkezdődött a virágzás, a hosszú hanyatlás ideje után. Révai Miklós-nak szintén Bécsben tűnik úgy fel 1777-ben, hogy „ismét feltetszett szebb hajnala régen óhajtott Boldogságunknak. . . A tisztességes tudomány csak most hajt újra tövéről. S e zöldes fakadék nyújt nagy időre reményt. . . O anya nyelv! ennek gyarapítására felonszolt Szívvel Euklides titkait oldja kezem” [35]. Ányosnak Kreskay Imréhez intézett költői levelét már idéztük más vonatkozásban. Nála tűnnek fel 1778-ban először Orczy, Barcsai és Bessenyei együtt mint a magyar irodalom megújulásának bajnokai.

1778-ban rendezgeti Ányos addigi verseit és előszót is ír kéziratossá gyűjteményéhez [36]. Azon elmélkedik, hogy a háborúk vagy a szép tudományok virágzása volt e „emberi nemünkhöz illendősebb”? Válasza nem is lehet kétséges. Áldja a jó sorsot, hogy „. . . már magyar nemzetünknek is megengedték a kegyes végzések kóstolni azt az édességet, mely a szép tudományoknak gyakorlásából szívárkodik. . .” Majd megállapítja s bizonyára megint elsősorban Bessenyeire és társaságára gondol: „Titkos öröm könyvekkel látjuk most, mind egyéb tudományoknak hazánkban böcsét, mind pedig főképpen anya nyelvünknek művelését.”

Írók és tudósok úgy érzik, hogy új korszak, új virágzás kezdetén állanak, az alapot rakják le a szebb, a gazdagabb jövő számára. Molnár János kanonok Newtont fordítja magyarra [37]. Újság ez még a mi nyelvünkön, állapítja meg, de „lészen olyan idő, hogy erre a fundamentumra valaki tornyot tegyen, lészen olyan idő, hogy megköszönjék hazám jövőendő nevendékei buzgósságom merészségét, mely valóban nem csekély volt. . . lészen olyan idő, hogy a virág gyümölcsöt vessen, akkor, mikor a királyi Fő-Oskolák valamelyik új udvar-helyében a gépelyek mestersége itthon való nyelven fog fejtetni. . .”

1779-ből ismét Révai Miklóst idézhetnénk: [38].

Most kap fel nyelvünk is, igen kiderülteti fényét.
Széjjel elosztatván régi homálynak okát.
A szomorú vad idők immár megszüntenek egyszer,
S veszti tudatlanság rút birodalma helyét.

Szlávy Pál értékes könyvének [39] előszava azért figyelemre-méltó, mert a fellendülés megállapításával együtt utalás található benne Bessenyeiék írócsoportjára: „De a mi érésünkre kinyomtatott magyar munkák, melyeket nemcsak tudós egyházi emberek, hanem világi és hadi renden lévő, sőt országunkon kívül tartózkodó magyarok készítettek és mind mértékre szedett, mind szabadon folyó beszédben kevés esztendőktől fogva, mint valamely egymásra való törekedéssel sűrűbben kibocsátottak, jobb reménységgel biztatnak bennünket, hogy felsejkenik nemzetünk. . . és meg fogja esmérni, hogy. . . a maga nyelve is nemcsak nem megvetni való, hanem érdemes és alkalmas, hogy annak simítására, csinosgatására és gyarapítására igyekezzenek. . .”

E néhány idézet annak megmutatására is jó, hogy Bessenyei első röpiratának, a *Magyarságnak* gondolatai részben másoknál is megtalálhatók, tőle teljesen függetlenül. Az ilyen megnyilatkozásokat tehát a későbbiekben is csak akkor tulajdoníthatjuk Bessenyei hatásának, ha szószerinti megegyezést találunk. Ilyen esetek természetesen vannak, mint majd látni fogjuk.

Bessenyeinek utolsó megjelent műveiben szintén olvasunk megállapításokat új korszak kezdetéről, de egyetlenegy olyan nyilatkozatot sem, mely a saját maga vezérségére célozna. Ez különben ellenkezőnek Bessenyei jellemével. A *holmi XXVII.* fejezetében (*A magyar nyelv felemelkedéséről*) már a továbbhaladást sürgető türelmetlenséggel mondja: „Kezdünk mi mozogni: anyanyelvünkön írunk, fáradunk, de mikor fogunk odamenni, hogy benne a tudományoknak minden szükséges erein evezhessünk? Mikor fognak tiszta magyar Akadémiát csinálni?” — Ugyanez a megállapítás tér vissza a *Jámbor Szándék* bevezető részében is: „A magyar nyelv kipallérozásának ezt a szükséges voltát látja már darab időtől fogva a mi nemzetünk: igyekszik is rajta, amint külön külön telhetik tudós, értelmes emberéktől: de annak igaz és egyenes útját még eddig. . . senki közönségessé nem tette.”

A *Jámbor Szándék* remek, tömör gondolatsorai nem kapnak egyelőre nyomtatót, Bessenyei kénytelen hamarosan visszavonulni a Nagyalföld csendjébe. A magyar irodalom virágzása azonban továbbtart, egyre több az író és az olvasó is. II. József türelmesebben kezeli a cenzurát, megnő az értelmiségiek száma. Írói társulások és folyóiratok jelentkeznek. A kortársak nyilatkozatai tükrözik ezt az új helyzetet, és az irodalom fellendülésének kezdetét kezdi történelmi távlatból nézni már. A nyolcvanas évek végéről származnak az első tudományos megállapítások, melyek Ányos lelkendező sorai után most már tudós értekezésekben helyezik a testőrírókat kollektíve a fejlődés új szakaszának az élére.

„Magyar írók már elegen vólnának...”, vélekedik 1782-ben az egyetem egyetlen magyar nyelven tanító orvosprofesszora, Rácz Sámuel [40]. „Naponként szaporodnak a könyvírók”, így véli a népszerű regényfordító, Kónyi János „hadi-szolga”, 1785-ben [41]. Majdnem szószerint így ír Ráday Gedeon Kazinczynak 1789-ben: [42] „Szaporodik mindennap érdemes íróinknak számok, vadnak mindenféle verseink...” Gyöngyösi János a „magyar nyelv arany idejü századjá”-ról énekel [43] s Ányos is azt vallja magáról, hogy „hazánknak legkellemetesebb százában” született. Édes Gergely nemzeti nyelvünkről ír, mely dicsőséggel emeli fel fejét [44]: „Felkelsz s a tudósok széles országába Úlsz a bölcsességnek dicső trónusába, S minthogy szép hangoddal minden nyelvet győzől, Minden írigységet méltán megelőzől.”

A magyar nyelv példátlan fellendülését általában a magyar írók és tudósok kollektív buzgólkodásának tulajdonítják, valamiféle szent versengést látnak a nemzet most felismert nagy kincsének megmentése érdekében. Ányos is az előbb idézett IV. „érzékeny” levelében úgy találja [45], hogy a mostani idő „polgárjai” „anyai nyelvünknek ékesítésében annyira serénykednek, mintha feltett szándékkal kívánná egyik a másikat felülmúlni.” — Az íróknak ezt a kollektív teljesítményét a legpregnansabban Baróti Szabó Dávid emeli ki *Ráday Gedeon Urhoz* címzett versében, 1788-ban. Annnyival is inkább így jár el, mivel Bessenyeinek filozófiai gondolatai végképp nem érdeklik, vagy nem is ismeri a testőr működését közelebbről. Különben is II. József uralkodásának végéfé, már a nemesi-nemzeti ellenállás sodrában az irodalmi fellendülést még inkább egy nagy nemzetmentő akció hullámának tekinti és benne a nemzeti és nem a felvilágosult elemet hangsúlyozza:

Virrad-e hát, vagyis alkonyodunk? ah, hogyha tekéntjük,
Egy félszázad előtt mik voltunk, és ma minémmű
Állapotunk; ha nemes nyelvünk sérelmire nézünk;
Alkonyodást, vég-alkonyodást láthatni fejünkön!
Népünknek megszűnte ki van végezve! Nevünk is
Már temetőre siet! Borzasztó szózatok! — Álljunk
Álljunk meg; gyönyörű szellő kezd lengeni, s vidám
Hirt emeli puha szárnyaival. Mély álmok oszolván
Minden tájékon, mintegy jeladásra, sereggel
Öszvevetett vállal, szívvel, felkeltek az írók;
A tudományt magyar ajkra veszik; terjednek az ékes
Elmének szüleményi folyó s versbéli beszédben.
Még sohasem volt ily buzogás; egy kincse s örökje
Védelmét fel-, al- és közrend felfogta; megőszült
S zöldellő korban lévők vetekedve segítik.

Most a fentiek bizonyítására egy írói névsor következik, melyben bizonyára nem a vers ritmusa kedvéért Bessenyei a 13. helyen következik Cziriék, Kreskay, Görög és Kultsár között. Külön kiemeltetnek a fiatalok közül Batsányi és Kazinczy, Baróti Szabó kassai társai.

A nemesi-nemzeti ellenállás haladó szárnyától azonban nem volt

idegen Bessenyei. A fiatal Batsányi az Orczy-család körében ismerkedik meg műveivel. Baróti Szabó versével pontosan egyidőben elsőnek ő jelöli ki Bessenyei György helyét a magyar irodalmi megújulás élén, „újabb nemzeti litteraturánknak” kezdetén [46]. Batsányi nem áll magában ezzel a megállapításával. A Péczeli József szerkesztette *Mindenes Gyűjtemény* 1789-iki évfolyamában [47] nyilván a szerkesztő véleményét is tükröző cikk buzdít a magyar irodalom művelésére: *Jobb valaha mint soha sem*. Itt is határozottan Bessenyei elsőségéről van szó, illetve a testőrírók úttörő törekvéseiről. — „Örök háladatossággal tartozik hazánk — olvassuk — a Bessenyeieeknek, Bárótzinak, Czirjékeknek s egyebeknek, kik első voltak nyelvünknek hatalmas gyámolításában. Kövessük ezeknek nyomdokaikat, mert jobb valaha mint sohasem.”

Tulajdonképpen Batsányinál is úgy áll a helyzet, hogy a Bessenyeiről szóló nagy tanulmányában Bessenyeit magát, Teleki Ádámot, a Cid fordítóját, és Bárótzit említi együtt, mint akik „a múlt tíznek elején keltek fel.” Később említés történik még Orczyról és Barcsairól, mint Bessenyei társairól. — Ha ehhez még azt megemlítjük, hogy a Jámbor Szándék 1790-es kiadásának előszavában Révai Miklós Báróczit, Barcsait és Bessenyeit sorolja fel, mint akik „jó darab idővel ezelőtt a dülő magyarság alá hajultak támogató vállaikkal”, világosan előttünk áll az ekként kialakult, jövőbemutató irodalmi közvélemény: a hetvenes évek elején, lényegében a három testőríró működésével kezdődött meg a modern magyar irodalom. A testőrírók kollektív elsőségének elismerésében Bessenyei neve néhol elől, elsőként szerepel, másutt pedig nem.

Kazinczy Ferenc ezt a már 1790 körül kialakult irodalomtörténeti véleményét kodifikálja a *Tübingai Pályamű*-ben, 1808-ban. Már most megmondhatjuk azt is, hogy Kazinczy számtalan esetben szól a három testőríróról, cikkekben és levelekben egyaránt, magyarul és németül: de az *Erdélyi Múzeum* egyetlen egy helyétől eltekintve (1814) Bessenyeit sohasem említi első helyen, holott a művek megjelenésének kronológiája a történelmi szemlélet előtérbenyomulásával ezt szinte kényszerítőleg parancsolná. De a történelmi szemléletnél is erősebb volt Kazinczy erősen tartózkodó magatartása Bessenyeivel szemben. Élete vége felé pedig már csak azért sem volt hajlandó Bessenyei elsőségét elismerni, mert a modern magyar irodalom kiindulópontjának egyre jobban a saját maga működését kezdte tekinteni. — De erről másutt többet.

3.

1783—1790

Abban az évtizedben, midőn visszavonulni kényszerül, Bessenyei két jelentékeny kortársának írói indulására hat. Buzgón olvassák és több tekintetben nyomdokaiba lépnek Révai Miklós és Batsányi János.

Révai 1777—78-ban Bécsben tanul, megismerkedik magyar írókkal, esetleg éppen Bessenyeivel is. Talán ennek az ismeretségnek is tulajdonítható az 1778-ban Nagykárolyban megjelent első kötetének [48]

bevezető megállapítása: „Meggzúntek már ama panaszk, nem is becs-telenítik nemzetűnk az, hogy kevés írói vagynak.” (Elő-tudósítások). A magyar nyelvű költészet fellendüléséről írt sorait már egy más ösz-szefűggsben idéztük. Bizonyos az is, hogy legalább Sándort, György testvérét ismerte, vele levelezett is.

A nyugtalan vérű szerzetes 1781—83 táján ismét többször jár Bécsben. Az sem lehetetlen, hogy ekkor van alkalma a testőrírót lát-hatnia. — Hamarosan átveszi (1783 végén) a *Magyar Hírmondó* szer-kesztését s igen ügyes, ötletes újságírónak mutatkozik. Újságcikkei azt mutatják, hogy Bessenyei műveit jól ismeri, gondolatait alkalmas helyen felhasználja.

Mindjárt az 1783. december 6-ról keltezett „Elő-tudósításában új előfizetőket szeretne szerezni és buzdít evégre a magyar nyelv iránti szívesebb szeretetre. Felhossa a németek és az oroszok példáját, akiknél darab ideig szintén nem állt nagy becsben az anyanyelv. De nem sok idő óta ők már művelik anyanyelvűket. „Avagy te lehetnél-e már, Ked-ves Magyar Nemzelem! oly érzékenytelen, hogy ne szeretnéd haza nyelvedet? hogy se ne örülnél, se ne kedveznél azon annyiképpen mun-kálkodó gondos gyermekidnek?” — így igyekszik figyelmet gerjeszteni a magyarság felemelésén buzgolkodó kevés magyar írónak a munkába-lépő újságszerkesztő. Igaz — állapítja meg — a magyar nyelvnek nem igen van esélye arra, hogy az ország határain kívül is megértsék és csodálják, mint a franciát vagy a németet. „Noha ugyan még arra az elterjedésre sincs megszegve teljességgel reménységed. Vagyon egy jól vélekedő hazádfia, aki ugyan itt már tavaly kívánta színre bocsátani nyomós feltételeit egy Magyar Nyelvmívelő Társaságnak felállítottása végett. Vajha csak már olvashatnád is! Ott mutatja annak is tér útját, hogyan kaphassanak valaha szomszédjaid is nyelveden...”

Világos célzás ez a *Jámbor Szándékra*. Révai tehát már ekkor nem-csak a nyomtatásban megjelent Bessenyei-műveket ismerte, hanem ehhez a kéziratban maradthoz is hozzájutott. Mikor és hogyan történt mindez, nem világos. 1781 áprilisában Bécsben van s éppen nem lehetetlen, hogy közös barátjuk, a már emlegetett Kreskay Imre, közvetíti ismeretességüket, ha erre még egyáltalán szükség volt. Erre mutat az is, hogy a *Jámbor Szándék* 1790-es kiadásának 1788-ban keltezett „Elöl-járó Beszéd”-ében körülményesen leírja, miért nem került nyomtatás alá a mű: az akadémiai nyomda tervezése miatt Trattner féltékenységből nem volt hajlandó kiszedetni. — „Meg nem mondhatom, mi igen bosszantott engem *mindjárt akkor* ezen képtelenség” — teszi hozzá Révai. A „mindjárt akkor” kifejezés arra látszik utalni, hogy mindez még 1781-ben volt.

Akárhogy is történt a dolog, Révai ezzel egy évtizedre eljegyzí magát az akadémiai eszmével. Nem Bessenyei kéziratát szerzi ugyan meg, csak a „tudósításnak mását”, de olyan szándékkal, hogy azt a célnak megfelelően felhasználja. Az idézett helyen azt állítja, hogy a *Magyar Hírmondó* szerkesztését is éppen ezért vállalta el. Elhíhetjük neki, hiszen mindjárt Elő-tudósításában utal is a *Jámbor Szándékra* és a nyelvmívelő társaságra. De különben, mint látni fogjuk, sokkal

reménytelenebb vállalkozásokra is elszánja magát az akadémiai terv kivitele érdekében. „Sok szépet álmodoztam már akkor magam is ezen dologról. De úgy fordult kockám, hogy igenis hamar kiforgattattam belőle” — állapítja meg 1788-ban nem kis keserűséggel.

Az *Első Tudósítás* után december vége felé újabb írást küldözgett szét az újdonsült és lelkes újságíró. „Az *Újesztendőre Való Beköszöntő*” szellemes, tréfás modorban körvonalazza Révai szándékait. Egészen a Bessenyei szellemében szeretné enyelgő, magakedveltető formában terjeszteni a hasznos ismereteket és az anyanyelven való olvasást. „A jó urak, ha meg is sértődnek rajta, elengedik, azt mondván reája: csak egy újságíró mondja, s nagy hahotával még tapsolnak is néki. Azonban pedig az én lelkem örülni fog alattomban, hogy célját éri. A Bölcselkedést, már egyszer édes anyanyelvén szólítva, itt azután lassanként karjai közé szorosabban fogadja az én édes magyarom, s öszszecsókolózik véle amúgy jó egyenes magyar szívességgel... Hiszem, lám a szent bölcsesség nem mind azon szomorú kép: mosolyogva is szól.”

Akkor is éreznők, hogy Bessenyei tanítványa beszél itt, ha ez a beköszöntő nem utalna kétszer is félreérthetetlenül a *Magyarság* írójára. — Egyszer, mikor a várható ellenvetésekről, esetleg vitákról beszél Révai, *A holmi XXXIX.* részére utal, persze név és cím említése nélkül. — „Erre azután (ti. az ő csipkelődő írásainak hatására) felébred sok vidámabb ész: és, ha meg is támad, tudom, úgy készül hozzá, hogy sava legyen, hogy nyájas édességgel elcgyítsc szikrázó gondolatait. Kimarad a paraszt goromba cívódás... Az alatt valamit nyerek ebből a csendesebből, ékeesebből, nyájasabból, bár engem illeszen is, mind közrebocsátom, s azzal azután, hogy ide alkalmaztassam, egy ilyen penna-csatát előttem is buzgón kívánó Jeles Ilazafinak verseit:

Fel lármázza pennánk perelő Hazánkat,

Mutatjuk földünknek szép magyarságunkat.

Ihol tehát ilyen tarka színbe öltözködve mind ezért garázdálkodom.”

Révai a mondat összefüggése kedvéért egy kicsit megváltoztatja a Bessenyei-idézet verssorait. De még az utolsó mondat „garázdálkodom” szava is Bessenyei tanítványáról tanúskodik.

A *Beköszöntő* végén felsorolja Révai azokat a „Főcbb Oskolákat”, ahova mutaványszámot akar küldeni lapjából: „Buda Pestre, Egerbe, Zágrábba, Nagy Váradra, Kolosvárra, Enyedre, Debrecenbe, Sáros Patakra: mint hogy, amint mondja egy, én is tudom kicsoda, buzgó Hazafi, *Magyarság* fenn írású serkentő levele vége felé, itt azok a frízérozatlan fejű Filozofusok tudnak magyarul s egyéb képpen is.” — Ez így eddig a *Beköszöntő* humoros alaphangjának is megfelel. De Révai egész vállalkozása jelentőségét és közügy-jellegét alátámasztandó, még egy idézetet hoz a röpiratból és ezzel rekeszti be, mint hangsúlyos ponttal írását: „Ugyan azon mondja ezt is: a közönséges dolgot közérővel kell fogni; mert különben hijába erőszakoskodunk.”

De nemcsak a nagy elvi kérdéseknél, hanem egészen szokatlan helyeken is támaszkodik Révai Bessenyeire és műveinek ismert voltára.

A *Magyar Hirmondó* 1784. január 4-i számában Spaits Istvánnak, a budai főgimnázium költészettanárának földabroszát ismerteti. A térkép „a tudományoknak Mária Terézia alatt elrendeltetett állapotjokat” mutatja. Azt bizonyítandó, hogy a földrajzi ismeretekre mindenkinek szüksége van, Révai így kezdi ismertetését: „Mit nem érdemel az a halhatatlan író, ki több fenndolgú munkái között a *Filozófus* vígjátékot is szerzette, éppen úgy milyen a magyarnak az ő tulajdona, azaz igaz magyarul, mind nyelvére, mind szívére, mind külsejére, mind belsejére nézve. Ebben a *Filozófusban* derék ember Pontyi ő kéme. Halljuk csak itt is, amott is, egynehány közbeszólásait. A török és perzsa háború dolgán igen aggódik. „Arra mennek la, az izé vizé felé, minek is híjják? a Nilus folyó vize felé, arra egyenesen le osztán Perzsiának”, stb. — Most egy Horatius idézet következik, mely az olvasót felvilágosítja, hogy hiszen róla szól a mese. (Quid rides? mutato nomine de te fabula narratur. Sat. I. l. 60.) — „De még rólad is ám, Jó Sógor! aki igen úgy tudod Pontyiként a Föld leiratását. Jól cselekszik hát, valakik csak érte vagynak minden kitelhető szorgalommal, hogy ezt a tudományt, a geografiát köztünk is messzebbre terjesszék.” — E figyelemfelkeltés után következik maga az ismertetés.

A *Magyar Hirmondó*ban, amíg azt néhány hónapig ő szerkeszti, Révai világosan azon az ösvényen halad tovább, amit Bessenyei röpiratai vágtak a magyar ugaron. Lelkesedése, magyar tüze, de még módszertani elképzelései is ugyanazok — ha nem számítjuk Bessenyei hasonlíthatatlanul haladóbb szellemű filozófiai műveltségét. A magyar nyelv művelése és ennek érdekében egy magyar társaság felállítása: ez a központi gondolat, amit a nyugtalan vérű, örökösen új és új terveket kovácsoló szerzetes Bessenyei örökségéből kiragad, éppen akkor, amikor Bessenyeinek haza kell menni Bihar csöndjébe.

Révait nem ijeszti el vállalkozásainak balsikere, töretlen optimizmussal dolgozik tovább. 1784 májusában elmegy magához II. Józsefhez, és tőle kér segítséget egy magyar társaság felállításához. Egy későbbi latin nyelvű feljegyzéséből az is kitűnik, hogy Bessenyei elképzeléseit adta elő a császárnak. Latina c. kötetében olvasható [49]: „Eodem tempore anno nempe 1784. Bessenyeiana inhaerens Piae Designationi, exhibui Augusto Imperatori Josepho Secundo quondam et ego imaginem Societatis Hungaricae.” — II. József. éppen akkor készült hírhedt germanizáló nyelvrendeletének kiadására. Az „izgága” szerzetest ironikusan leszereli. A körülményeket tekintve ez nem is lehetett másként.

Révai nem hagyja abba a dolgot és a kedvezőbb alkalomra vár, hogy a nemzeti közvélemény elé tárja a Bessenyei-féle akadémiai tervet. A magyar nyelv múltjának, történetének és szerkezetének feltárása körül pedig később olyan érdemeket szerez, melyek első helyet biztosítanak neki a magyar nyelvészek sorában. Nem hiszem, hogy messze járnánk az igazságtól, ha azt állítjuk: nyelvművelő munkásságához Bessenyei munkáiból, műveiből sokat merített, példájából buzdítást és tüzet nyert.

A korszak másik vezéregyéniségének írói pályakezdésére is jelentős hatást gyakorolt Bessenyei György. Batsányi Jánosról van szó, nem

is annyira a költőről, mint inkább a prózaíróról. — Batsányi az Orczy-család légkörében ismerkedhetett meg Bessenyei műveivel már 1783 körül. Hamarosan maga is tollat fog. Első munkája „*A magyaroknak vitézsége régiek példáival megvilágosítva*”, 1785-ben a nemesi-nemzeti érzésvilág történet szemléletét fejezi ki. Nem eredeti a mű, erősen támaszkodik latin nyelvű jezsuita kiadványokra, de felhasználja Bessenyei egyik 1778-ban megjelent művét is. Négy részletet vesz át a *Hunyadi János élete és viselt dolgai*-ból. Az átvételek nyolc sortól másfél lapig terjednek. Két helyen jegyzetben jelzi is az átvételt Batsányi, az egyik helyen nagy tiszteletről és nagyrabecsülésről tanúskodó fordulattal: „Festette pedig Bessenyei Györgynek tudós és érzékeny pennája” [50].

Bessenyei filozófiai elmélkedésekkel kísérte végig szeretett és csodált hőse pályafutását és számára ezek olyan fontosak, mint maguknak az eseményeknek a leírása. Az ifjú Batsányi ezeket a reflexiókat mindenütt következetesen elhagyja. Még nem volt hozzájuk érzéke és nem is feleltek meg céljainak. Az 57—58. lapokon viszont ő maga szakítja meg forrásai anyagának menetét, és rövid áttekintést ad a magyar művelődés sorsáról, a kor nemesi szemléletének megfelelő módon. Éppen olyan hősök tetteiről beszélt, kiknek a neve sem maradt ránk, csak tetteiknek emlékezete. Az ideillesztett elmélkedés menete pedig a következő: a magyarok mindig is vitézek voltak, de elmulasztották tetteiket feljegyezni; amit tudunk őseinkről, azt is jórészt idegen történetíróknak köszönhetjük. „A közelebb való időkben” ugyan már több volt a békessége a magyarnak, és „a vérengző Mársnak veszedelmes piacáról, Apollo templomai felé is kezdettenek Őseink fordulni.” De mi voltunk a kereszténységnek védelmező kapuja, újra és újra csak ki kellett szállni Marsnak mezejére, „a honnan ismét a nyugalomnak s édes békességnek karjaira visszatérvén, megújították ugyan kezdett foglalatosságokat, de alig vették fel, hogy az Amuratesek, Mahometek ménkövei verték ki kezükből pennájukat.”

Az egész elmélkedés és folytatása is az akkori nemesi szemlélet közhelye volt. Az utolsó mondat viszont teljesen a *holmi*-ből van átvéve. A XXIX. részben (Hajdani haza) Voltaire-rel vitázik Bessenyei, ki azt írja, hogy a magyarok nem írják le tetteiket, így a világ nem is tudhat azokról. „Elfelejtette Voltér ezt írván, — teszi hozzá Bessenyei —, hogy olyan nemzetnek nem sokat lehetett írni, melynek kezéből pennáját, ha felvette, az Amuratesek, Mahometek ménkövei verték ki.” — Batsányi ezen kitétel után áttér elmélkedésében Mária Terézia korára, amikor is a magyarok is úgy beléédesedtek a tanulmányokba, hogy ma már Európa legtudósabb nemzeteivel is felvehetik a versenyt. „Sőt számosan tanáztatnak már olyan elégségesen nem dicsérhetendő hazafiak is, kik nemcsak a jeles történeteket s nevezetes viselt dolgokat, hanem mindenféle tudós könyveket született nyelvünkön, annak dicsőséges gyarapodásával, igyekeznek a világ eleibe terjeszteni.” Éppen ebben a műben Batsányi elsősorban éppen Bessenyeire kellett gondoljon, amikor az elégségesen nem dicsérhetendő hazafiakat emlegeti, akiknek ő is hamarosan teljes erővel és sikerrel a nyomába lép.

Batsányi most következő prózai dolgozatai még néhány évig ma-

gukon viselik Bessenyei munkáinak hatását, vagy legalább is arról tanúskodnak, hogy szerzőjük példaképnek tekintette Bessenyeit, szívesen tanult tőle és szívesen beszélt, írt róla.

Az 1786-ból keltezett *Barátságos levél* című rövid írást Báróczihoz intézi, de maga a szöveg Bessenyei magasztalásával kezdődik: „Nem újság már a mi hazánkban is, hogy az írók, jó barátjaikkal váltott leveleiket, nyomtatásban világ eleibe bocsássák. Szép példát adott ebben Bessenyei. Vajha követnék azt több tudósaink is.” (A jegyzetben ez áll még: Lásd *A Bessenyei György Társaságát*, Bécsben 1777. esztendőben. — A levelező személyek: Bessenyei, Gen. B. Ortzi, Bartsai, Báróczi.) Ez a „barátságos” levél verses betétet is tartalmaz, melyben a szerző, mint a prózai szövegrészekben is Báróczihoz fordul. Maga a vers, költői levél, a kor legkedveltebb műfaja, Bessenyei egyik költői levelének mintájára íródott. A Batsányi által is idézett kötet 13—14. lapján olvasható: *B. Gy. A B. O. árnyékának, mely körülte lebeg és amelytől sugároltatik*. Az átvétel a gondolatra vonatkozik és lényegileg egy csaknem azonos sorra. Bessenyeinél: „Énekelni fogunk érdemes létedről”, Batsányinál: „Énekelni fogunk majd nemes lelkedről.” Csak a baráthoz való odafordulás mozdulata azonos, egyébként Bessenyei versében sok érdekes gondolat van, melyet Batsányi nem vesz át. Az ő versét pedig a megváltozott korviszonyoknak megfelelően a II. József „idegen maszlag”-a elleni védekezés ihleti és határozza meg tartalmilag.

Bessenyei azt hirdette, hogy a nyugati nemzetek jelesebb műveit le kell fordítani magyarra, hogy legyen mivel tanítani a nemzetet, hiszen a régi magyar irodalom Hallerből és Gyöngyösiből áll, a többi szentírás módja és mi úgy nem írhatunk. Eddig is sok volt nálunk a fordítás, most pedig egy méreteiben eddig soha nem tapasztalt áradat indul meg. — Batsányi helyes írói ösztönéről tanúskodik, hogy belátja: az induló új magyar irodalom számára létkérdés az idegen művek helyes elveken nyugvó, átvétele, lefordítása. Láttá, hogy ebben a kérdésben gyorsan rendet kell teremteni. 1787—1789-ig három dolgozatában száll síkra a fordítás helyes elvei mellett, nem kis viharokat kavarva fel a magyar írók között. Végül is az általa képviselt helyes elvek diadalmaskodtak.

Először a Bécsben megjelenő *Magyar Musában* közöl cikket a témáról. A *Magyar Múseumban* megjelenő későbbi cikk sok vonatkozásban megegyezik az első fogalmazással, de mégis más fogantatású és lényeges eltéréseket is mutat. Lényeges az eltérés a mi szempontunkból is: *Magyar Musa* cikke még sokkal több Bessenyei-vonatkozást tartalmaz és ezek jelentékeny része a *Magyar Museum* cikkéből már eltűnik. A kihagyást nem a terjedelem csökkentése okozta, hanem valami más ok játszhatott közre, amit ma már nehéz lenne kideríteni.

Az első fogalmazás így visszhangozza Bessenyei alapgondolatát: „Soha semmi nemzet nem jutott közönséges világosságra idegen nyelven; a görög görögön, a deák deákon, az olasz olaszon, az ánglus, a francz — mind a magáén lett tudóssá.” A *Magyar Múseumban* közölt változat a bevezető részt különösen lerövidíti és a Bessenyei-féle alapelvet is önállóbban fogalmazza: igyekezzünk idegen munkákat fordí-

tani „s az onnét származandó haszon által megmutatni, hogy a nemzet soha tudományra s közönséges világosságra könnyebben és hamarabb nem juthat, mintha az a végre készült munkákat anyai nyelvén olvashatja.”

Bessenyei munkái közül elsősorban a *Lukanus* vehető igazán fordításnak. Ő maga írja az ajánlásban: „En részemről még eddig... valóságos magyar fordítást szorgalmatossággal nem tehettem... Most akartam csak legelőször igyekeztem szerént valóságos magyar fordítást tenni... Ezen kis fordításomat ezerszer igazítottam már...” Nem csoda tehát, ha Batsányi is így értelmezi a dolgot és a fordításról szólván, éppen ezt a Bessenyei művet emlegeti. A *Magyar Musa* cikkében tévedésbe is esik. Úgy veszi, mintha Bessenyei egyenesen latinból fordított volna és nem Marmontel francia változatát használta volna: — Latinból kevés fordításunk van, de ez érthető is, mert a mi embereink jól olvasnak ezen a nyelven. Majd így folytatja: „De ki az vajon mindazonáltal, közöttünk, aki ugyan azon deák nyelvnek méltóságát esmervén, a Magy Lukanust annyival nagyobb gyönyörűséggel nem olvassa? fordításának félben szakadását igaz szívből ne sajnálja?”

Az egyik legfontosabb és később a nyelvújítási harcban is annyit vitatott kérdésnél, az idegen szépségek átvételének oly kényes problémájánál is *Lukanus* kerül elő Báróczi művei mellett mint bizonyító példa: hogy igen is szabad nekünk ügyesen idegen szépségeket áthozni más nyelvekből. „Szabad igen is, a pallérozottabb nyelveknek szépségeiből nekünk is holmit kölcsönöznünk; csak hogy az ilyen kölcsönözés igen szembe-tűnő s a nyelvnek természete ellen ne legyen. Nem keveset nyert már azáltal a mi nyelvünk. A *M. Kassandrának Erkölcsei Mesék és Leveleknek* szerzője bizonyára, s nem különben a *Lucanus Első Könyvének* fordítója is (kinek a magyar nyelv művelésében tett nagy fáradságait s érdemeit még sokan nem akarják megismerni) oly szerencsésen loptak bé nyelvünkbe némely idegen szépségeket, hogy azokat az olvasás közben csak észre is alig vészed, s nem is mint újságokat, hanem mint már esméretes kedves óságokat, úgy nézed.”

Az idézet utolsó sorai a *Lukanus*-fordítás ajánlására emlékeztetnek. Nyilván ez járhatott Batsányi eszébe, mikor ezeket leírta. Bessenyei ebben az ajánlásban Barcsai Abrahámhoz fordul, aki a fordításra is ösztönözte volt: „Tanálni fogsz ebbe a kis fordításba... új magyar szólásnak módjait, de azon nem lehet megütköznöd, mivel újságnak kell elsőbe valaminek lenni, hogy belőle osztán hasznos óság lehessen. Úgy hiszem mégis, hogy benne a magyarságnak természeti ellen nem mentem...” Batsányi abban is megegyezik itt Bessenyei nézeteivel, hogy a nyelv természetével nem szabad ellenkezésbe kerülni. A *Magyar Museum* cikkében ehhez a megállapításhoz Batsányi még egy jegyzetet is hozzákapcsol s ennek a végén ismét Bessenyei gondolatát visszhangozza: „Mert a nyelv csakugyan nagy elmék által mehet nagy szépségre.”

Feltűnő dolog viszont, hogy az a zárójelbe tett megjegyzés, mely Bessenyei érdemeinek el nem ismertetéséről szól, a később megjelent változatból elmarad. De elmarad még két jellegzetes Bessenyei-vonat-

kozás is. Az egyik nyelvből a másikba le nem fordítható kifejezések felsorolásánál a korábbi változatban ez áll a „Triumvir”, „Triumviratus” szavak után zárójelben: „Hármas Vitézek Bessenyei György Úr szerént.” A kis megjegyzés a nagy úttörő és tisztelt mester iránti tiszteletről tanúskodik.

Ugyanez mondható el a *Magyar Musá*ban megjelent változat egyik terjedelmesebb záró megjegyzéséről is. Ideiktatjuk, mert igen jellemző a fiatal Batsányi gondolkodására és Bessenyeihez való viszonyára. „A *M. Musának* XLVII-ik darabja ad itt még egy szükséges jegyzésre okot. — A *M. Versnek* sokféle nemeiről a 29. 30. 31. szám alatt értekező ifjú poéta azt mondja: hogy az egyforma végezetű versek, nemcsak a négy, de még a kétsarkúak is alkalmatlanok a játszásra, s a magyar theatrumra készült darabokból a többi közt a *Hunyadi* szomorú-játékot vészi például, melyet ha ki játszósínbe akar vinni, kénytelen előbb láncából feloldani. (236 oldalon). Itt kiki látja (hanem ha a magyar tudományos dolgokban teljességgel idegen) hogy Bessenyei György Úrnak kétsarkú versben írt, s már 15 esztendő előtt világosságra jött *Hunyadi László* nevű szomorújátéka értetődik. A *Hunyadi János* négy sorú vitézi versnek a költője mégis ezt a maga munkájára magyarázta, s ez már elég ok vala néki, a négyes verset tovább is új okoskodásokkal, s nem a kétségbe vett dolognak velejét illető számtalan példáival védelmezni.” Batsányi hozzáfűzi, hogy a világos értelemnek ilyen önkényes és tudatos kifacsarása olyan szóbeli villongásokra adhat okot, melyek egyáltalán nem tartoznak azután a dolgot és az ügyet előrevivő „nemes vetélkedéscsk” közé. A kor viszonyainak ismeretében bátran mondhatjuk, hogy Batsányi megjegyzése csakugyan fején találja a szöveget és jól megvilágítja a kor nem egy szöcsatájának a belső terméketlenségét. Bessenyei nem ilyen pennacsatára gondolt!

A fiatal Batsányi nemcsak maga igyekszik Bessenyei gondolatait továbbfejleszteni és alkotó módon újabb problémákra alkalmazni, hanem másokat is buzdít az úttörő nagy terveinek, célkitűzéseinek valóra-váltására. Ismeretes, hogy a *Magyarságban* Bessenyei konkrét javaslatokat tesz, kiktől kellene minél előbb magyarra fordítani. Az ott említett szerzők között van Millot, a haladó szellemű francia történész is. Verseghy Ferenc Millot-fordításának előszavában [51] megírja, hogy Batsányi buzdította nem is egyszer erre a munkára Bessenyeire való hivatkozással: „Batsányi János Úr vala, ki engemet arra bírt, hogy Millót magyarra fordítsam. Előmbbe terjesztette ő még 1787-ik esztendőben Bessenyei Úrnak az ő *Magyarságában* foglalt intéseit, melyeknek egyike Millot Történet-könyvének fordítását is javasolja: sok elmés és fontos okokkal támogatta ennek az Úrnak javallását s mindaddig vitatott, míg nékie kezet nem adtam.” — Mikor pedig a munka háború és betegség miatt nem megy előre, Batsányi nem sajnálja a fáradságot és újra biztatásba kezd. Azóta a *Mindenes Gyűjtemény* szerzői is felvetették a Millot-fordítás szükséges voltát. Batsányi 1789-ben írt levelében már erre az újabb vonatkozásra hivatkozik és nem is eredménytelenül, mert a nevezetes fordítás csakugyan elkészül, sok bajt okozván a jeles fordítónak.

Bessenyeiről tanulmányt is ír Batsányi [52], az első igazi irodalmi tanulmányt magyar nyelven magyar íróról. Ugyanazzal a nagy tisztelettel és megbecsüléssel szól róla, mint amiről eddigi megjegyzései tanúskodtak. Nemcsak elődjének és tanítómesterének tekinti, hanem olyan kortársának, akit a viszonyok mostohasága kényszerített le a literátori pályáról, de akinek életműve még nincs befejezve. A tanulmány végén, az új irodalmi folyóirat hasábjain „barátságosan” kéri Bessenyeit, vegye elő régi kéziratait, melyeket a cenzura annak idején nem engedett kinyomtatni, és megjobbitva azokat „a máai időknek, erkölcsünknek és a jó ízlésnek állapotjához képest”, adja nyomtatásba őket.

Batsányi tehát úgy találja, hogy ezek a kéziratban maradt művek érdemesek még mindig a nyomdafestékre, de át kell őket dolgozni, mert a magyar irodalom az utóbbi másfél évtizedben nagyot haladt előre. Cikkének egyik célja éppen az, hogy érzékeltesse ezt a haladást, hogy olvasóinak elméjét „újabb nemzeti litteraturánknak kezdetére, s mai napig miként lett folyamatjára egy kevésség” visszafordítsa. — Az előbb már láttuk, hogy a kortársak tudatában ebben az időben már élt a korszakváltás érzése, de világosan ezt először Batsányi fogalmazza meg.

„Hogy ezelőtt tizenhét-tizennyolc esztendővel — kezdi a tanulmányt — hazai nyelvünk művelődni, s annak természeti szépsége napfényre hozatni kezdett, többnyire csak hat-hét embernek tulajdoníthatjuk...” Haller Lászlót és Faludit még úgy említi, mint akik követőkre nem találtak, s így az igazi úttörés dicsősége Bessenyei Györgyöt, gróf Teleki Ádámot, Bárótzai Sándort és több más hazafiakat illeti, kik „a múlt tíznek elején keltek fel.” A több más hazafi közül később Orczy és Barcsai említetik még. A modern magyar literatura kezdete tehát lényegében a testőrirók és barátaik működése. (Idesorolandó a Batsányi által annyira becsült Ányos Pál is. Az ő műveinek kiadása körül buzgolkodott a legtöbbet.)

Ez írócsoport „szerencsés fáradozásain” indultak fel és mentek még tovább „néhány tudós férfiak”, mint Rájnis, Szabó Dávid és Révai, elhagyták „az addig járt közönséges utat” és „verseiket a görög és deák mértékre venni próbálgatták.” Ez irodalmi fejlődésünk másik lépcsőfoka, mely bebizonyította, hogy a magyar nyelv, amelynek fel-emeléséért történik minden, „a deáknak méltóságához minden európai élő nyelvek közül legközelebb járul.” — Batsányiéék nemzedéke mindkét lépcsőfokra támaszkodni kíván.

Mit tart az új írói nemzedék, annak egyik vezetésre termett egyénisége Bessenyei György működésében a legfontosabbnak, haladó hagyománynak? A tanulmány lényegileg két mozzanatot ragad ki: a tudomány magyar nyelven terjesztésének programját és az irodalmi kritikai szükségességét. A *Magyarság* gondolatsorait ismétli itt meg természetesen Batsányi, de idéz a *Bessenyei György Társaságából* és *A magyar néző Jegyzéséből*. is. Majd megemlítvén az 1772-ben kiadott tragédiákat, az *Eszterházi vígasságokat*, az *Embernek próbáját*, *Lukánust*, *A holmi* ismertetésére tér át. A kötetből elsősorban Bessenyei

azon írásai érdeklik, melyekben néhány korabeli műről kritikát mondott. Ez ad alkalmat Batsányinak, az irodalmi vezérnek, hogy a kritika szükséges voltáról éppen a Bessenyei tekintélyére támaszkodva elmondja gondolatait. Bármilyen „nagy és különös elmével” bírjon is az író, a hibáit megmutató kritika nem válik „becstelenségére”, és semmi oka sem lehet a neheztelésre, „valameddig munkájának megítélője az illendőség határait által nem hágja, és a hibáknak megjegyzésében előforduló állításait józan okokkal támogatja.”

A fiatalok tisztában vannak azzal, hogy tárgyilagos kritika nélkül irodalmi életünk a kezdeti lépések után elsekélyesedik, de ismerik író-társaik érzékenységet is. Batsányi odáig megy a tapintatosságban, hogy védelmébe veszi Kónyt, akit Bessenyei *A filozófusban* néhány szerencsétlen verséért kicsúfolt. A vígjáték ugyan nem a legkedvezőbb színtere az irodalmi kritikának, ha ez csak néhány odavetett megjegyzésre szorítkozik, de Batsányinak igaza van abban, hogy egy tekintélyes ember odavetett megjegyzése is félrevezetheti a közvéleményt és igazságtalan ítélkezésre adhat alkalmat. Az egész Kónyi mást érdemel tőlünk, így csak igazán értéketlen emberekkel szabadna elbánni. A tanulmány jegyzetében olvassuk: „*A filozófus vígjátékban* keményebben bánt Kónyival (ti. Bessenyei. NL.) Azok az ott előhozott versek méltán megérdemlették ugyan a kinevettetést; de ellenben mégis megérdemlette volna ám az a fáradhatatlan és jóigyekezetű író is, hogy legalább a neve megkíméltesse. — Az ily kikacagtatást csak azok a kába firkálók érdemlik meg, akik semmi intésre nem hajolván, mind egyre Horatiusokat, Hyppolitusokat s t. aff. mázolnak; sőt szentségtörő kezeikkel önnön magát Anakreont illetni nem irtóznak.” — Világos célzás ez Zechenter Antalra, kinek számos fordítása jelent meg s kinek a *Hitető Mahomet-jéhez* maga Bessenyei írt előszót. — Az érdekesség kedvéért említsük meg már itt, hogy *A filozófus* Kónyira vonatkozó csúfolódó megjegyzései nagy hatást váltottak ki, s többen veszik védelmükbe a derék „hadi-szolgát.” Nem lehetetlen, hogy Batsányit éppen Ráday Gedeon vélekedése befolyásolta ezen a ponton.

Batsányi a tanulmány szövegében vagy jegyzeteiben Bessenyei csaknem valamennyi munkáját megemlíti filológus pontossággal, ami akkor még nem igen volt szokásban. Mindössze a *Galant levelek* maradnak említés nélkül, és a két vallásos irat címét keveri össze a tanulmány szerző. Nyilván nem olvasta őket. — De Batsányi főfigyelmét nem a nyomtatásban megjelent művek ismertetésére fordítja. Azok mások előtt is eléggé ismertek, véli. Annál több figyelmet szentel azoknak a kéziratoknak, melyeket a cenzura nem engedett kinyomatni, Bessenyei pedig egy kötetben a pálosok könyvtárában, Pesten helyezett el. Feltehető, hogy Horányi Elek hívta fel még 1783-ban a fiatalember figyelmét nevezetes barátjának kéziratban maradt munkáira. A tanulmány írásakor Batsányi már nem emlékszik pontosan minden címre, mert láthatólag akkor csak a *Hunyadi*-eposz töredékéről készített másolatot, a többi műről legfeljebb néhány sort jegyzett fel. — Az eposzból idéz most néhány száz sort s ezzel meg is bontja tanulmánya egységes szerkesztését.

A cikk az íróhoz intézett már idézett felszólítással végződik. Az idők változására jellemző, hogy a katolikus Batsányi úgy érzi: a tolerancia nagy bajnokát, az üldözött protestáns érdekek védelmezőjét, ki kell oktatni a vallási türelmesség dolgában. Véleménye szerint „kiváltképpen... helyel-közzel azon keményebb értelmű sorokat” kellene a kéziratok kinyomtatása előtt megváltoztatni, „melyek egy vagy más vallásbéli M. olvasókat talán meg is sérthetnének.” — II. József türelmi rendeletével valóban lényegesen megváltozott a helyzet. A protestánsok sérelmeket felhánytorgató hangjára nincs szükség már, sőt nagyon is kellemetlen hatást váltanának ki az új légkörben, a protestánsok szabadságát úgyszólván sokalló katolikus közvéleményben. — Bessenyei, ha olvasta e sorokat, bizonyára egyetértett fiatal méltatójával a tanulmány utolsó sorait tekintve: „Hitére, vallására nézve, kiki kényesen érez: és az ebbéli veszedelmes versengésnek még most is viseljük sebhelyeit. Lehetünk jó polgárok, igaz hazafiak anélkül, hogy Rómának, Kalvinnak vagy Luthernek ellenségei légyünk.”

Azzal viszont aligha érthetett egyet Bessenyei, hogy a róla szóló tanulmány az ő filozófiai töprengéseiről még csak említést sem tesz. Már előbb is láttuk Batsányi tartózkodását ebben a tekintetben. Ő maga később sem hajlott a végső kérdések feszegetése felé, és most talán nem is értett egyet a materializmus útján haladó tanítványával a francia filozófusoknak. Láttuk már, mint vélekedtek Bessenyei filozófiai töprengéseiről Orczy Lőrinc és Barcsai Abrahám. Ez a vélemény nem lehetett hatás nélkül az Orczy-család védencére. — Bessenyei nem a magyar nyelvű tudomány propagálásában és az irodalmi kritikában magasodik valamennyi kortársa fölé, hanem következetes kultúrpolitikai elképzeléseiben és csaknem a materializmusig előretörő filozófiájában. Batsányi csak hallgat, de mindkettőről, Kazinczy ennél sokkal rosszabbat tesz, mert csúfolódik éppen a filozófáló Bessenyeivel, holott a lételmélet és az ismeretelmélet terén egyikük sem mérkőzhetett vele a legtávolabbról sem.

Batsányi teljes joggal jelentőséget tulajdonított irásának. Ráday Gedeontól szívesen hallaná véleményét a „Bessenyeiről írt disszertációcská”-ról [53]. Sajnos, eddig még nem került elő Ráday válaszevele. A *Magyar Museum*-ban megjelenő tanulmány valóban olyanoknak is felkelti Bessenyei iránt az érdeklődését, akik addig legfeljebb hírből ismerték. Fejérváry Károly felvidéki régiségbúvár Kazinczyt kéri meg, hogy szerezze meg számára Bessenyei György és Orczy Lőrinc írásait [54].

* * *

Batsányi Orczyék környezetében, a nemesi-nemzeti ellenállás szellemében fejlődik egy darabig. Ebben a körben nő benne nagyra az úttörő Bessenyei iránti tisztelete. A következő irodalmi korszak másik nagy vezéregyénisége, Kazinczy, a másik táborhoz, a protestáns főurak lényegileg jozefinista csoportjához áll közel. Orczy és Kazinczy érezhetően nem tudnak egymás iránt felmelegedni. Nem egyéni ellentéteik, hanem

egymással szembenálló szemléletük miatt nem tudnak majd megférni a *Kassai Magyar Museum* ifjú szerkesztői sem.

A Telekiek, Rádayak, Prónayak, tehát a vezető protestáns magyar urak nem becsülték annyira Bessenyei Györgyöt, mint Orczyék. Szeretet játszottak ebben az iskolaüggyel kapcsolatos harcok, melyekben Bessenyei lényegében az udvar álláspontját igyekezett elfogadtatni hitsorsosaival. Tudjuk, hogy ekkor személy szerint is összekülönbözött a hatalmas Teleki Józseffel és a királynő támogatása nélkül aligha úszhatta volna meg a merész tengelyakasztást. Betetőzte — véleményem szerint — ezt a feszült viszonyt Bessenyei áttérése. Hiszen joggal azt mondhatták rá, ime lelepleződött a protestáns ügy hűtlen védelmezője!

Az összefüggéseket még nem ismerjük eléggé. Mindenesetre feltűnő, hogy az a Ráday Gedeon, aki Bod Péterrel levelezik magyar akadémia ügyében, aki sok íróról elmondja leveleiben a véleményét, Bessenyeit csak egyetlen egyszer említi, kicsit — érzésem szerint — vállveregető és nyilvánvalóan helytelenítő modorban. Kónyiról van szó, kinek a vidám rövid elbeszélésben jártasságát és szerencsés stílusát Ráday helyesen veszi észre, s akit ő is szükségesnek tart Bessenyeivel szemben védelmébe venni [55]. „Ezen okból úgy tetszik nékem, hogy Bessenyei Uram rövidséget tett neki, midőn a *Filozofusában* a versei közül a legrosszabbat kiválasztotta és csúfság képpen hozta elő...”

Kazinczy irodalmi izlésének kialakításában a nyolcvanas években nagy szerepe van az öreg Rádaynak. Az idős főúr, bármennyire udvarhű volt s bármennyire igyekezett apja kuruckodását ellefejtetni, az egyházpolitikai harcokban szembenállt Bessenyeivel személy szerint maga is. Kazinczynak ez a környezete nem ismeri el a testőrirók csoportjának kollektív elsőségét irodalmunk megújításában. Gessner *Idylliumi* 1788-as kiadásának előszavában, mely 1785-ből van keltezve, ebben az értelemben kapunk rövid áttekintést irodalmunk történetéről és helyzetéről. Helyet kap Bessenyei is, de ez korántsem azzal a biztos történelmi tudással és helyzetismerettel történik, amit Batsányinál tapasztaltunk.

A magyar nyelv tökéletességéről elmélkedvén, Kazinczy elképzei magának azt az állapotot, hogy „az istenek köztünk is teremtenének egy Voltairet egy Marmontelt.” Költészetünk ekkor egyszerre európai rangra emelkednék. „De hová-hová szenderít el hízelkedő álmodozásom?” — ébreszti magát a valóságra az író. „Nem fogom én soha látni bételjesedést! — Ah! messze — igen messze estünk attól a fényességtől a dicsőségnak, melynek arany hajnalát kevéssel ezelőtt már virradni láttuk.”

A Ráday Gedeonhoz intézett előbeszéd egyébként az eredeti költés és a fordítás különböző nehézségeiről beszél. Nagyon nehéz a magyarban hív fordítást nyújtani. „Pedig ebben az epochában, midőn nyelvünket csinosgatni s gazdagítani még ekkoráig is csak kezdjük, leginkább ezen kellene igyekeznünk.” Ha a magyar költő eredetit alkot, Kazinczy szerint „nálunk szebben senki sem ír.” „Gróf Teleky, Profes-

Szabó, Rajnis, Bessenyei György és akiket legelől kellett volna említenem, Zrinyi és Gyöngyösi atyáink — példái lehetnek némely fogyatkozás mellett is, milyen édességgel, milyen velősen, milyen pompás méltósággal ír a magyar, ha nem majmol, akár versbe kívánjuk, akár prózába.” Felemlíti itt még magát Rádayt, Orczyt és Barcsait is tétele bizonyítására. — Ez a Teleki nem Ádám, hanem József. Az ő érdemeit a magyar irodalom körül az idős Kazinczy is rendkívüli módon túlértékeli. Az egész írói névsor, a sorrend más felfogásról tanúskodik, mint amit Batsányinál láttunk. Ugyanakkor azt meg kell mondanunk, hogy ez az ajánlás, vagy előbeszéd korántsem valami hevenyészett írás. Kazinczy igényesen fogalmaz, és nagyon is megfontolta, mit írjon le.

Midőn Batsányi Bessenyei — tanulmánya megjelenik, Kazinczy és köre egy percig sem titkolja, hogy nem ért vele egyet. Nem sokkal ezután Kazinczy levélben tájékoztatja az érdeklődő Aranka Györgyöt Erdélyben a magyarországi irodalmi állapotokról [56]. Előbb úgy tűnik, mintha éppen az 1789-es helyzetet akarná vázolni: „Most minden verseink haszontalan hosszas csevegés és kedvesség nélkül való kötött beszéd.” Példának Erdődy Lajost hozza fel, majd az általa nagyra tartott Teleki Józsefen is ütven egyet („T. J. szenteskedik”), egyszerre Bessenyeire tér rá, mintha akkor írta és publikálna: „Bessenyei tudomány nélkül affectálja a legsublimisebb philosophust, s dagály lett. Ilyen ő *Lucanus*-ában, hol a gallusokat gauloknak, Ausoniat Lausonianak nevezi tudatlanságból, akár mit mond Batsányi a *Museum* 2-ik darabjában. Igaz, hogy ha Bessenyei deákul tudott volna, nem hiszem, hogy *Lucanus* jobb fordítója akadhatott volna, mert mind a kettőt dagályra szülte a természet.” — Az irodalmi beszámoló ezzel a lakonikus mondatral ér véget: „Szabó isten tudja mit csinál.”

Kazinczynak mindvégig kedvenc vesszőparipája marad, hogy Bessenyei tanulatlan, tudatlan ember volt s nem tudja elfelejteni neki, hogy nem tudott úgy latinul, ahogy ez akkor illett volna. Később sem igen értette meg Bessenyei filozófiai töprengéseit. Az Arankának küldött beszámolón azonban elsősorban a Batsányi tanulmányán érzett ingerültség nyomait lehet felfedezni. Ez az ingerültség Kazinczy barátainál is tapasztalható. Földi János az Arankának küldött levél után hat héttel azt kérdi Kazinczytól [57], „... Batsányi talám most újra valami dicséretet írt Bessenyei felől?” — majd hozzáteszi — „azt még nem láttam, és így róla nem szólhatok.” A hangnem sem Batsányira, sem Bessenyeire nem hízelgő. Batsányi már eddig is túlságosan feldicsérte Bessenyeit! — Becsületére legyen mondva Földinek, hogy hamarosan elkészülő magyar grammatikájában sokat emlegeti Bessenyeit s nem engedi magát barátjának ellenszenve által félrevezettetni!

Filozófiai gondolataival tehát nem hathatott kortársaira Bessenyei. Vagy nem becsülték, vagy nem értették, vagy nem tartották időszerűnek még. Viszont éppen legkevesbé sikerült alkotásai, első tragédiái (de itt sem az *Agis*!) utánzókra, hű követőkre találnak a nyolcvanas években és még sokkal később is. Érdekes, hogy éppen Teleki József fia, a később nagy szerepet játszó Teleki László, talán éppen apja taná-

csára, buzgón tanulmányozza a Bessenyei drámákat 1784 körül és maga is ír drámai munkákat Senecáról, Tell Vilmosról, Péter magyar királyról és Hunyadi Lászlóról [58]. A fiatal Teleki prózában ír, mégis megérzik drámai kísérletein Bessenyei drámai stílusának a hatása. Az eltérés megint a filozófiában mutatkozik. Bessenyei bírálja a vallást, Teleki kíméli azt. Bessenyei gondolatai gyakran az egész emberi nem sorsára vonatkoznak. Fiatal grófi utánczója sokkal szűkebb körben mozog.

A legtanulságosabb viszont az az Előbeszéd, melyet Teleki a maga *Hunyadi László* drámája elé írt. A kutatás régen megállapította, hogy a fiatal gróf semmi mást nem tett, mint hogy négy felvonásba osztotta azt, ami Bessenyeinél sokkal jobban három volt. Ennek ellenére az ifjú szerző nagy önérzettel és mintájáról egészen a Teleki-család szellemében szólván, így ír az Előbeszédben: „Írt éppen ezen históriáról Bessenyei is egy rövid tragédiát, de mind azért, hogy az Esopus szajkója szerint idegen tollakkal nem akarnám magamat felruházni, mind pedig, mivel az ő tragédiája nem is olyan, hogy a belőle szedett tollakkal igen fel lehetne magát cifrázni, önként semmi részben nem követtem.”

* * *

A felvilágosodással és a jozefinizmussal élesen szembenálló katolikus táborban is van nyoma Bessenyei művei ismeretének e korban. Szaicz Leo *Igaz magyar* [59] című könyvének első részében, ahol „az igaz és nem igaz magyarokról általában” szól, erősen támadja a protestáns, tehát szerinte nem igaz magyarokat, akik Szűz Máriát nem tisztelik. Ugyesen megismétli Pázmány néhány adatát, melyet az ellenreformáció vezéralakja éppen Bornemissza Péter könyvéből halászott ki, majd diadalmasan hozzáteszi: „Ilyenek voltak tehát a régi s kivált az első evangélikusok és reformátusok mind Német, mind Magyarországon.” — A jelen helyzet megítélésében nagyobb mérsékletei tanúsít Szaicz és bizonyos engedményekre is hajlandó. Így folytatja ti. „Más ítélettel kell mindazonáltal lennünk a mostaniak felől, kik ezen tévelygésben születettek, neveltettek...” — Az előbb az első protestánsok erkölcsi eltévelyedéseiről volt szó. Most ehhez a részhez egy jegyzetet kapcsol a szerzetes: „Az pataki és debreceni tanuló ifjúságnak jó neveléséről és szép maga viseléséről lásd az 1779. E. Bécsben költ *Holmit*, vagyis *Holmi* nevű könyvet, melyben Bessenyei György, a szerzője, ezeket írja: „Hiszed-e, ha mondom... 97. lev.”

Bessenyi könyvének említése, az említés és idézés módja nem arra vallanak, mintha Szaicz érzelmileg közelebbi kapcsolatban állana szerzőjével, és ugyanezt nem tételézi fel olvasóiról sem. Az is feltűnő, hogy a magyar nyelv ügyében is buzgólkodó szerzetes más munkájában nem tesz többször említést Bessenyeiről.

JEGYZETEK

- [1] Dr. Belohorszky Ferenc: A Bessenyei-irodalom. Összeállította: ... Nyiregyháza. 1914. Az említett fejezet a 11—17. lapokon.
- [2] Gálos Rezső: Bessenyei György életrajza. Budapest. 1951. A 362—366 lapokon.
- [3] Badics Ferenc: Gyöngyösi István élete és költészete. Bpest. 1939. V. fejezet. Gyöngyösi költészetének hatása saját korában s fokozódó kedveltsége a XVIII. században. VI. fejezet. Gyöngyösi a XIX. században. Irodalomtörténeti méltatásai... (A 191—228. lapokon.) — Clauser Mihály: A Zrinyiász sorsa (1651—1859). Bpest, 1934. 46. lap. — Klaniczay Tibor: Zrinyi Miklós. Bpest. 1954. Bán Imre: Apáczai Csere János. Bpest, 1958. VI. Az Apáczai-mű utóélete. 541—560. lapokon.
- [4] Csokonai emlékek. Összeállította és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Bpest, 1960. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, I. kötet).
- [5] Halász Gábor: Két Bessenyei-dokumentum. IK. 1933. 296—297. l.
- [6] Vö. Csóka J. Lajos: Bessenyei György és a bécsi udvar. Pannonhalma, 1936. — Csóka J. Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. Pannonhalma, 1936.
- [7] Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Első szak. 7. rész.
- [8] Beleznayné levele Kazinczyhoz, 1776. dec. 29-én. Kaz. Lev. I. 7. l.
- [9] Boros Gyula: Bessenyei Sándor szerelme. Bp. 1906. 31. l.
- [10] Bessenyei Györgynek. Pest, 10. Januári, 1772.
- [11] A „Kegyelmes Herceg!” megszólítással kezdődő prózai írás 1765-ből.
- [12] Orczy Lőrinc midőn Bessenyei Györgynek visszaküldéné a vallás iránt habozó írásait. (1777 körül).
- [13] Bessenyei Györgynek. Pest, 10. Januári, 1772.
- [14] Laczka János: Bessenyei György élete c. írása Kazinczy biztatására készült, de kéziratban maradt. Ballagi Aladár adta ki A magyar királyi testőrség története című könyvében, Pest, 1872.
- [15] Bessenyei és Barcsai verseit a Bessenyei György Társaság c. kiadványból (Bécs, 1777.) és a Magyar Irodalmi Ritkaságok 23. kötetéből veszem.
- [16] Vö. Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Első szak. 12. rész.
- [17] Bessenyei levele 1777, február 11-én kelt, Bécsből. Kaz. Lev. I. 8—9. l.
- [18] Pályám emlékezete. Első szak. 14. rész.
- [19] Szauder József Bevezetése a Magyar Klasszikusok Kazinczy kötetéhez, XX. l.
- [20] Ad. D. Bessenyei, 177. A Bessenyei György Társasága kötetben. („Tu Patriae literis optas augere decorem, Hoc magis ac armis, Patria culta nitet”).
- [21] Kreskay Imre költői levelezése. Régi Magyar Könyvtár 22. Hattyuffy Dezső kiadása. Bpest, 1906.
- [22] A költői leveleket a következő forrásokból idézem: Császár Elemér: Anyos Pál versei. Bevezetéssel és jegyzetekkel kísérve kiadta... Bpest, 1907. és IK. 1907. 353—357. l.
- [23] Waldapfel József: Bessenyei György áttérése. IK. 1929. 227. l.
- [24] Rhédei Ferenc levele, Piskolt, 1780. július 17. Idézi Gálos Rezső id. m. 149. l.
- [25] Harsányi István: Kazinczy kéziratoss feljegyzése Bessenyei áttéréséről a Ráday könyvtár Szemere Tárában. IK. 1927. III—IV. füzet.
- [26] Kazinczy Nyomárky József ügyvédnek, 1820-ban Kaz. Lev. XVII. 2. l.
- [27] Horányi Elek: Memoria Hungarorum, I. 1775, 287—288. l.
- [28] Ignaz De Luca: Das gelehrte Österreich. Ein Versuch. Zweite vermehrte Auflage mit einem Anhang. Wien. 1777. 22—23. l. Így írja a testőr nevét: Beschengei.
- [29] Dévay András: Nap után forgó virág... 1764. Barkóczy Ferenc esztergomi érseknek.
- [30] Mátra hegyei között mulatozó nimfáknak éneke, melyet a nagyméltóságú herceg B. F. Magyarország primásának, esztergomi érsek úrnak, mintegy búcsúzóképpen szomorodott szívvel mondának. Hely nélkül. 1761. (Sokáig helytelenül Orczynak tulajdonították a verset).
- [31] Barkóczy Ferenc esztergomi érsek úrnak. (1765 előtt).
- [32] Barkóczy Ferenc...hamvainak. 1787.

- [33] Svétziai grófné G.-né asszony élete. Kolosvárott. 1772. Előljáró Beszéd.
- [34] nagyajtai Cserey Lőrinc: Háláló beszéd. A tudományoknak felséges Mária Theresia királyi kegyes gondviselése által Budán felállított lakó-helyőkbe való be-iktatások örvendetes napjára írta Cs. L. Bécsben, 1777. A 77. és 78. lapokon.
- [35] Elegyes versei. 1787. I. könyv. X. Alagya.
- [36] Vö. Császár Elemér: Anyos Pál versei. Bpest. 1907. 214—15. l.
- [37] (Molnár János): A természetiekről, Newton tanítványainak nyomdoka szerént... Pozsonyban és Kassán. 1777.
- [38] Alagyai II. k. VII. Alagya Berents Keresztyénnek. (Révai M. elegyes versei s néhány apróbb kötetlen írásai, Pozsonyban, 1787).
- [39] Bölcsességhez vezető út... Most pedig azzal magyar nyelven édes hazája nevendék fiainak kedveskedik... Pesten, 1779.
- [40] A borbélyágnak eleji... Budán és Pesten 1782. Szapáry P. grófnak.
- [41] Ártatlan mulatság... 1785. Előljáró Beszéd.
- [42] Kaz. Lev. I. 297. l.
- [43] Homlok-versek, melyeket a Magyar Kurir tiszteletére... elejére függeszteni kívántam. 1786 decemberében. Gyöngyösi Jánosnak Magyar versei... Pesten, 1802. 129—136. l.
- [44] Nemzeti nyelvünkről. 1788. Édes Gergely Keservei. II. könyv. II. keserv.
- [45] Anyos Pál: Érzékeny levelek. 1782. IV. levél. Az idézett Császár-kiadás. 95. l.
- [46] Bessenyei Györgyről és annak munkáiról. 1788. A Kassai Magyar Museumban.
- [47] Mindenés Gyűjtemény. 1789. II. negyed. 64. l.
- [48] A magyar alagyaéknak első könyvek. Nagykároly. 1778. Elő-Tudósítások.
- [49] Latina, 125. l.-ról idézi Csaplár Benedek: Révai Miklós élete. Bpest, 1881—1899. II. 163. l.
- [50] A Batsányi szövegeket Batsányi János összes művei. II. Prózai művek Első kötetből vettem. A kitűnő kiadást Keresztury Dezső és Tarnai Aladár rendezték sajtó alá. (Bpest, 1960). Az értékes jegyzetanyagot is felhasználtam az itt következő részekben. A kötet kiadói maguk is számos Bessenyei-vonatkozásra rámutatnak, de ebben a vonatkozásban teljességre nem törekedtek.
- [51] A világnak közönséges története. Írta francia nyelven abbás Millot. Két kötet. Budán 1790—1791. Tudósítás a magyar olvasóhoz. XXI. l.
- [52] Bessenyei Györgyről és annak munkáiról. 1788. A Kassai Magyar Museumban.
- [53] Batsányi levele Ráday Gedeonhoz, 1789. április 11. Magyar Klasszikusok, 275. l.
- [54] Kaz. Lev. II. 26. l.
- [55] Ráday Gedeon Kazinczynak 1788-ban. Kaz. Lev. I. 158. — Rádayra vonatkozólag: Vö. Vas Margit: Ráday Gedeon élete és munkássága. Bp. 1932.
- [56] Kazinczy Aranka Györgynek, 1789. július 10. Kaz. I. 397—398. l.
- [57] Földi János Kazinczynak, 1789. augusztus 25. Kaz. Lev. I. 447. l.
- [58] Vö. Voinovich Géza: Teleki László irodalmi munkássága. IK. 1899. 129—167. l.
- [59] Máriafi István (Szaicz Leo): Igaz magyar. Az az igaz magyaroknak Máriához, az ő nagy asszonyokhoz és nagy pátronájokhoz való különös ájtatosságáról és a mostani újságokról. I. rész. Az igaz és nem igaz magyarokról általtyában. Irá M. I. Párisban és Berlinben. 1785. 183—4. l.

Dr. NÉMEDI LAJOS:

BESSENYEIS NACHWELT. I. 1773—1789.

Der Verfasser untersucht in diesem Aufsatz die Frage, welche Kreise die Werke Bessenyeis gelesen haben, welche Schriftsteller freundschaftliche Beziehungen mit ihm unterhielten, welche von ihm wertvolle Anregungen bekamen. Die Wirkung des ersten grossen Dichters der ungarischen Aufklärung auf die Nachwelt ist für die Literaturgeschichtsschreibung von grossem Interesse. — Weitere Veröffentlichungen wollen die Zeit bis um 1872, also bis zur hundersten Wiederkehr des Erscheinens von Bessenyeis erstem Werk umfassen.